

Република Србија
МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ

Инклузивно образовање: Пут развоја

Национални извештај Републике Србије

Београд, 2008. година

Припрему Националног извештаја Републике Србије *Инклузивно образовање: пут развоја* координирала је радна група Министарства просвете Републике Србије. У процесу припреме документа организоване су међуресорне консултације, у којима су значајан допринос пружили Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Министарство за људска и мањинска права, Министарство финансија, Канцеларија за европске интеграције (SEIO), Завод за унапређивање образовања и васпитања, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Канцеларија UNESCO у Београду, Канцеларија UNICEF у Београду, Савет за права детета, струковна удружења и невладине организације.

У Извештају су коришћени званични подаци Министарства просвете Републике Србије, подаци, препоруке и закључци објављени у публикацијама Тима потпредседника Владе за имплементацију CCC¹, који се односе на образовање, а базирају се на информацијама и подацима Министарства просвете Републике Србије и Републичког завода за статистику. Такође, Извештај садржи податке о резултатима истраживања институција и организација, које су партиципирале својим прилозима, као и цитате из објављених радова различитих аутора, који су дали значајан допринос развоју инклузије у друштву и образовном систему.

Терминологија коришћена у припреми Извештаја је приказана у изворном облику у коме се налази у прилозима и објављеним публикацијама.

Захваљујемо свима који су допринели изради Националног извештаја Републике Србије, као и сарадницима на пословима уређивања и припреме Извештаја за публиковање на српском и енглеском језику.

Министарство просвете Републике Србије

¹ Други извештај о имплементацији Стратегије за смањене сиромаштва у Србији, 2007. године. Омогућавање приступа ауторским делима слепим и слабовидим лицима, 2008. године.

САДРЖАЈ

1. РЕЗИМЕ	7
2. УВОД	12
2.1. Контекст – Република Србија	12
2.2. Циљеви , методологија и структура извештаја	13
3. СИСТЕМ ОБРАЗОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	14
3.1. Основне одлике система образовања	14
3.1.1. Организација, структура и управљање системом образовања	14
3.1.2. Мрежа образовно-васпитних установа.....	17
3.1.3. Кључне институције и њихове надлежности у систему образовања	19
3.1.4. Финансирање у систему образовања	21
3.1.5. Законодавни оквир система образовања	23
3.1.6. Права и обавезе актера у систему образовања	25
3.1.7. Стратешки оквир за развој система образовања	27
3.1.8. Кључни изазови у образовању	27
4. ОБРАЗОВАЊЕ ДЕЦЕ/УЧЕНИКА/СТУДЕНАТА ИЗ ОСЕТЉИВИХ ГРУПА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	33
4.1. Општи преглед и анализа стања.....	33
4.2. образовање деце/ученика са сметњама у развоју.....	33
4.3. образовање деце/ученика припадника националних мањина	37
4.4. образовање одраслих -„Друга шанса.....	38
5. ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАЊЕ	40
5.1.Социјална инклузија и мере политике усмерене на сиромашне	40
5.1.1. Социјална инклузија и мере политике усмерене на сиромашне	40
5.2. Инклузија у редовне школе деце са инвалидитетом, деце под утицајем неповољних околности и деце са тешкоћама у учењу	42
5.2.1. Инклузивност предшколског васпитања и образовања.....	42
5.2.2. Инклузивност основног образовања и васпитања	44
5.2.3. Инклузивност средњег образовања	45
5.2.4. Инклузивност високог образовања.....	47
5.3.Препреке развоју инклузивног образовања	49
6. ИНИЦИЈАЛНА ОБУКА НАСТАВНИКА, ЗАПОШЉАВАЊЕ, РАСПОРЕЂИВАЊЕ, УСЛОВИ РАДА И ПРОФЕСИОНАЛНИ РАЗВОЈ НАСТАВНИКА И ВАСПИТАЧА	51
6.1. Иницијално образовање наставника.....	51

6.2. Професионални развој наставника, васпитача и стручних сарадника ..	52
7. ЦИЉЕВИ И ГЛАВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ТРЕНУТНИХ И ПРЕДСТОЈЕЋИХ РЕФОРМИ	54
7.1. Дугорочни приоритети образовне политике.....	54
7.2. Системске мере за развој инклузивног образовања.....	55
8. ДОСТИГНУЋА И НАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ.....	57
8.1. Инклузивне пројектне и програмске активности установа	57
8.1.1. Имплементирани активности у систему предшколског васпитања и образовања	57
8.1.2. Имплементирани активности у систему основног образовања и васпитања	62
8.1.3. Имплементирани активности у систему средњег стручног образовања.....	64
9. ДЕКАДА ИНКЛУЗИЈЕ РОМА	65
9.1. образовање Рома.....	65
9.2. Системске мере и активности у Декади Рома	66
9.2.1. Програмске и пројектне активности и резултати у области образовања.....	67
9.2.2. Подршка инклузији Рома на нивоу основног, средњег и високог образовања.....	68
9.2.3. Предстојеће активности у оквиру Декаде Рома	71
10. МЕРЕ ПОДРШКЕ У РАЗВОЈУ ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА	73
10.1. Мере и средства подршке за развој школе и осигурања квалитета образовања	73
10.2. Мере и средства подршке за заштиту права детета у систему образовања.....	75
10.3. Мере и средства подршке ученичком стандарду у систему образовања	77
10.4. Друге мере подршке у процесу образовања – социјална заштита.....	81
ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ ИЗВЕШТАЈА.....	85
ЗАКЉУЧЦИ (3)	
ПРЕПОРУКЕ (II)	
ЛИТЕРАТУРА.....	89
КОРИСНИ ЛИНКОВИ	91

СКРАЋЕНИЦЕ

ЋИРИЛИЧНЕ СКРАЋЕНИЦЕ

АЖС	Анкета о животном стандарду
АПВ	Аутономна Покрајна Војводине
БДП	Бруто домаћи производ
ГОП	Годишњи оперативни план
ЕСПБ	Европски систем преноса бодова
ЗВКОВ	Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања
ЗУОВ	Завод за унапређивање образовања и васпитања
И(В)ОП	Индивидуални (васпитно) образовни програм
ИКТ	Информационе и комуникационе технологије
ИТ	Информационе технологије
ЈАП	Јединствени акциони план за унапређивање образовања Рома
КР	Комисија за разврставање деце ометене у развоју
ЛПА	Локални план акције
МОП	Материјално обезбеђење породице
МОР	Међународна организација рада
МПР	Министарство просвете
МПС	Министарство просвете и спорта*
МЦР	Миленијумски циљеви развоја
НВО	Невладина организација
НИП	Национални инвестициони план
НПА	Национални план акције за децу
НСЗ	Национална служба за запошљавање
ОЕБС	Организација за европску безбедност и сарадњу
ООСО	Организација обавезног социјалног осигурања
ОСИ	Особе са инвалидитетом
ОШ	Основна школа
ПА	Персонални асистент
ПИО	Пензијско и инвалидско осигурање
ППП	Припремни предшколски програм
ПУ	Предшколска установа
РАТЕЛ	Републичка агенција за телекомуникације
РЗС	Републички завод за статистику
РИЦ	Ромски информативни центар
РОЦ	Ромски образовни центар
РС	Република Србија
РСД	Динар Републике Србије
САД	Сједињене Америчке Државе
СБ УН	Савет безбедности Уједињених Нација

* Дана 15.05.2007. године, до тада важећи назив Министарство просвете и спорта (МПС) се мења и постаје Министарство просвете (МПР).

СКГО	Стална конференција градова и општина
ОШСУР	Основна школа за ученике са сметњама у развоју
СРЈ	Савезна Република Југославија
ССС	Стратегија за смањење сиромаштва
СТО	Светска трговинска организација
СФРЈ	Социјалистичка Федеративна Република Југославија
СЦГ	Србија и Црна Гора
СШ	Средња школа
ФНРЈ	Федеративна Народна Република Југославија
ФОООР	Функционално основно образовање одраслих Рома
ЦКОО	Центар за континуирано образовање одраслих
ЦСР	Центар за социјални рад
ШОСО	Школа за основно и средње образовање
ШУ	Школска управа

ЛАТИНИЧНЕ СКРАЋЕНИЦЕ

AIDS/HIV	Acquired Immune Deficiency Syndrome/Human Immunodeficiency Virus
CARDS	Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization
CIDA	Canadian International Development Agency
DFID	Department for International Development of the United Kingdom
EAR	European Agency for Reconstruction
EBRD	European Bank for Reconstruction and Development
ECTS	European Credit Transfer System
EFA	Education for All
ETF	European Training Foundation
EU	European Union
GTZ	Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit
ISCED	International Standard Classification of Education
MS	Master of Science
MICS	Multiple Indicator Cluster Survey
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
OSCE	Organization for Security and Cooperation in Europe
REF	Roma Education Fund
SDC	Swiss Agency for Development and Cooperation
SEIO	Serbia's European Integration Office
SIDA	Swedish International Development Agency
UN	United Nations
UNDP	United Nations Development Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNFCC	United Nations Framework Convention on Climate
UNHCHR	United Nations High Commissioner for Human Rights
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNICEF	United Nations International Children's Emergency Fund
UNMIK	United Nations Mission in Kosovo
USAID	United States Agency for International Development
VET	Vocational Education and Training

1. РЕЗИМЕ

Национални извештај Републике Србије ће бити представљен на четрдесет осмом заседању Међународне конференције о образовању која ће се одржати између 25. и 28. новембра 2008. године у Женеви, под називом *Инклузивно образовање: Пут будућности*.

У припреми овог Извештаја, а путем широко организованих консултација, учествовале су релевантне владине и невладине организације, истраживачке и стручне институције и међународне организације.

Први циљ овог Извештаја је да укаже на стање у образовном систему Републике Србије кроз призму инклузивног образовања. Други циљ је усмерен на обједињавање искустава на пољу инклузивног образовања, препознавање слабости система, утврђивање актера у области инклузије, као и стварање платформе за будућу сарадњу и умрежавање, у правцу развоја нове инклузивне политике, културе и праксе у образовном систему у Србији.

Искуство стечено на пољу инклузивног образовања представљало је полазиште у припреми садржаја Извештаја, као и у дефинисању његове структуре. Поштујући захтеве УНЕСКО-а, Национални извештај РС обухвата преглед следећих тема: *Систем образовања у Републици Србији; образовање осетљивих група; Инклузивно образовање; Иницијално образовање наставника, запошљавање, распоређивање, услови рада и професионални развој; Циљеви и главне карактеристике садашњих и предстојећих реформи; Достигнућа и научене лекције; Декада инклузије Рома и Мере подршке у развоју инклузивног образовања*. На крају су дати закључци и препоруке за будући рад.

Република Србија располаже мрежом од 161 предшколском установом, 1246 основних школа, 569 средњих школа и 14 високошколских установа. Основна права и обавезе за кориснике, односно актере система образовања, су: доступност, могућност образовања под једнаким условима на читавој територији државе, квалитетно образовање, обезбеђивање једнаких могућности за образовање деце и ученика са сметњама у развоју, забрана дискриминације по свим основама, пружање подршке ученицима у стицању најбољег образовања и укључивању у процес доживотног образовања, максимална хоризонтална и вертикална проходност у оквиру система, бесплатно образовање за ученике у основним школама и редовне ученике у средњим школама, чији је оснивач Република Србија, право на високо образовање за сва лица која су у претходно завршила средње образовање², аутономија образовних институција на свим нивоима образовања и академска слобода високошколских установа.

У периоду између 2000. и 2008. године, развој образовања у Србији обележиле су следеће промене:

(1) *Стабилан раст стопе инвестиција у области образовања (од 2,7% у 2001. години на 3,7% процента БНП у 2007. години), раст плата и инвестирање у реструктурирање и опремање школских зграда.*

² У изузетним случајевима, а под условима које је предвидео статут високошколских установа, то право се може дати и особи која претходно није стекла средње образовање.

(2) *Развој образовне политике и реформе* у две различите фазе – прва, од 2000. до 2004. године и друга, од 2004. до 2008. године. *Главне промене у периоду између 2000. и 2004. године* су: Нова стратегија развоја образовања заснована на анализама и консултацијама на локалном нивоу; Закон о основама система образовања и васпитања (2003); нове институције које пружају подршку развоју образовања; увођење професионалних стандарда за наставнике; ново регулисање курикулума на основу исхода и стандарда; нови систем осигурања квалитета; обавезно планирање развоја школа; повећана аутономија школа; либерализација политике објављивања школских уџбеника, итд. Ефекти ових реформи нису у потпуности реализовани будући да је после 2004. године дошло до успоравања реформи. *Промене у периоду између 2004. и 2008. године*: Усвајање Закона о високом образовању 2005. године је означило почетак процеса усклађивања са Болоњским процесом; нови курикулуми на универзитетима; скраћење дужине студирања са 11 година у 2001. години на просечно 7 година у 2007. години; наставак увођења нових образовних профила у средњем образовању; Стратегија развоја средњег стручног образовања (2006); огледни програми у 146 средњих стручних школа; нови образовни профил информационе технологије у средњим школама, са по два разреда у 11 школа у централној Србији; пројекат *Школа без насиља* у сарадњи са УНИЦЕФ-ом у око 10% основних школа у Србији; обавезно предшколско образовање уведено 2006. године.

У Извештају се, такође, указује на *низ веома значајних изазова везаних за будући развој образовног система*, као што су: низак квалитет образовања, на шта указују резултати PISA тестова из 2003. и 2006. године; низак ниво инклузије ромске деце у образовни систем; инклузија деце са сметњама у предшколско и школско образовање није системски решена; недовољно уважавање додатних потреба сиромашне деце у погледу образовања; недовољно развијен систем описмењавања одраслих, преквалификације и доквалификације; још увек је низак проценат бруто националног дохотка који се издваја за образовање, а издвајање за образовне програме у оквиру тог процента је такође ниско.

Са стратешке тачке гледишта, *главни правци деловања у унапређивању образовног система* су: (1) Обезбеђивање доступности образовања – повећање обухвата деце/ученика на свим нивоима образовања; (2) Спречавање дискриминације у образовању; (3) Обезбеђивање квалитетног образовања за сву децу (укључујући и ромску децу, децу која су маргинализована, децу под утицајем неповољних околности и децу са сметњама у развоју); (4) Развијање стручног образовања у складу са потребама привреде; (5) Обезбеђивање стицања звања и стварање услова за континуирано учење и приступ високом образовању; (6) Развој система високог образовања; (7) Успостављање савременог система финансирања; (8) Успостављање система обезбеђивања квалитета, мониторинга и евалуације.

Образовање деце/ученика/студената из осетљивих група, као део укупног образовног система је регулисано *Законом о основама система образовања и васпитања* који је заснован на принципима доступности образовања, квалитетног образовања за све и на забрани дискриминације. Међутим, овај закон не дефинише јасне инструменте и мере за подршку инклузивне политике, праксе и културе. *Закон против дискриминације особа са инвалидитетом* је законодавни акт, који се експлицитно бави правом на образовање за сву децу под истим условима. Деца са

сметњама у развоју се у Србији углавном образују у специјалним школама³ или у специјалним одељењима при редовним школама. На територији Србије специјалне школе гравитирају ка великим градовима. У школској 2007/2008. години, 90 редовних основних школа је имало специјална одељења (једно или више одељења за ученике са сметњама у развоју).

У Извештају се наглашава поштовање принципа једнаких могућности када је у питању укључивање припадника националних мањина у образовни систем, нарочито путем права избора језика на којем ће се остваривати настава. Посредством одбора за образовање националних савета националних мањина, припадници националних мањина су укључени у процес израде наставног плана и програма оних предмета који су од значаја за ту националну мањину (*матерњи језик, историја, музичка и ликовна култура и историја уметности, као и матерњи језик са елементима националне културе*).

Закон о високом образовању има инклузивне одредбе као што су: уважавање права на високо образовање студената са хендикепом; постојање обавезе оснивача високошколске установе да обезбеди финансијске ресурсе за опрему и услове за студирање студената са хендикепом; прописивање обавезе извођења програма студија на језику националне мањине или на страном језику, ако је такав програм добио акредитацију, као и могућност организовања и извођења студија на језику за глувонеме за студенте са том врстом хендикепа; обезбеђивање студија једнаког квалитета за студенте са хендикепом; обезбеђивање права на различитост и заштиту од дискриминације; предвиђање могућности да студенти са хендикепом полажу испите на начин који је прилагођен њиховим способностима. Статути које су усвојиле високошколске установе додатно гарантују једнакоправност и једнаке услове студирања свим студентима по свим основама. У поређењу са претходним петогодишњим периодом, забележено је повећање броја студената за 20% и повећање броја наставника за 18% на нивоу високог образовања, као и повећање броја високошколских установа за 50%. Упркос овим променама, ниво обухвата високим образовањем омладине из најсиромашнијих слојева, из породица које имају низак ниво образовања и ромске омладине је и даље низак.

Извештај је идентификовао механизме и активности које могу бити део мера образовне политике и који су усмерени на најсиромашнију популацију, а могу извршити позитиван утицај на социјалну инклузију, приступачност образовању, ефикасност образовања, повећање укупног нивоа образовања становништва, подстицај инклузији ученика из свих осетљивих група у редовне школе, политику професионалног усавршавања у складу са потребама привреде, на даље побољшање високошколског образовања, као и на стварање системских могућности за образовање одраслих.

Иницијална обука наставника је део високошколског система образовања. Примена Болоњске декларације је допринела увођењу нових предмета и модула на наставничким факултетима, од којих се неки односе на инклузивни приступ образовању и доприносе развијању вештина и знања будућих наставника у овој области. Стручно усавршавање наставника се одвија кроз акредитоване програме

³ Посебне школе за образовање ученика са менталном, физичком и/или сензорном ометеношћу, у које се деца упућују на основу решења Комисије за разврставање.

професионалног усавршавања. У Извештају се даје податак о порасту броја акредитованих програма у области рада са децом са сметњама у развоју, иако је број таквих програма још увек недовољан.

Дугорочни приоритети образовне политике у Србији, који су у основи садашње и предстојеће реформе, јесу: равноправност, правичност и социјална правда, нарочито у погледу доступности образовања; квалитет и конкурентност у европском оквиру и ефикасност образовног система. На основу свих докумената и анализа у вези са образовном политиком у Србији, потребно је предузети следеће активности како би се створила што повољнија клима за инклузивно образовање: повећати обухват образовањем деце/ученика са сметњама у развоју; припремити и обучити особље за укључивање деце/ученика са сметњама у развоју у редовно образовање (промене у базичном образовању наставног кадра); ускладити садашње законодавство и усвојити нове прописе у области образовања; нормативно регулисати развој и имплементацију индивидуалних образовних програма (ИОП) и евалуирати постигнућа детета/ученика; адаптирати објекте образовних институција према потребама свих корисника; сарађивати са локалним властима, које би требало да у својим финансијским плановима и програмима предвиде довољна буџетска средства за финансирање стварних потреба образовних институција на територији коју обухватају.

Кључна достигнућа и научене лекције из спроведених инклузивних програма и пројеката, који су наведени у Извештају, односе се на значајно професионално усавршавање наставника, успешно промовисање инклузивне праксе, партнерство између институција и невладиних организација у области инклузивне праксе, пилотирање Програма за функционално основно образовање одраслих Рома, широко спровођење експерименталних програма у струковним школама, итд.

Будући да ромска популација у Србији има посебно низак ниво образовних постигнућа, Министарство просвете је до сада, у сарадњи са владиним, међународним и невладиним организацијама, у оквиру *Декаде инклузије Рома*, реализовало бројне активности, а истичемо следеће: афирмативне мере за упис у средње школе и факултете, Програм огледа *Функционално основно образовање одраслих Рома*, Пројекат *Заштита ромске деце од дискриминације у образовању*, именовање и обука 16 просветних саветника који су задужени за унапређивање образовања Рома, спровођење локалних акционих планова за унапређивање образовања Рома, повећан је упис ромске деце у предшколске установе, осмишљен је модел увођења ромских асистената у школе, на основу чега је 28 ромских асистената ангажовано у 26 школа. Утврђене су и друге системске мере за побољшање образовних шанси ромске популације.

Као подршка инклузивном образовању, остварују се четири типа мера: мере и средства подршке за развој школе; мере и средства подршке за заштиту права детета у систему образовања; мере и средства подршке ученичком стандарду у систему образовања, мере социјалне заштите у образовању и остале мере.

Коначно, у Извештају се дају закључци о тренутној ситуацији и препоруке за будући рад. Закључци истичу: 1) малу покривеност деце предшколским образовањем, што се нарочито односи на децу у руралним областима, децу која потичу из породица са ниским нивоом образовања, ромску децу и децу са сметњама у развоју; 2) недостатак података о упису и завршавању основног образовања, нарочито када се говори о деци из горе поменутих категорија; 3) значајан број младих са незавршеном средњом школом и стеченим стручним звањем; 4) све позитивнији став предшколских

установа и школа према инклузији; 5) недовољна усклађеност законодавства у области образовања са принципима *Закона о основама система образовања и васпитања*; 6) недостатак системских решења потребних за пружање подршке, као и процедура и механизма за остваривање инклузивног образовања; 7) *Закон о основама система образовања и васпитања* не предвиђа ангажовање асистената у редовним групама вртића и/или у одељењима редовних школа, које похађају деца са сметњама у развоју; 8) доминантни концепт специјалног/посебног образовања у приступу образовању ученика са сметњама у развоју; 9) *Закон о основама система образовања и васпитања* не предвиђа индивидуалне образовне програме као меру индивидуализованог рада са дететом/учеником са сметњама у развоју; 10) превазиђеност *Закона о уџбеницима и другим наставним средствима*, који не регулише прилагођавање уџбеничких формата према потребама ученика са сметњама у развоју; 11) недостатак адекватних институционалних, програмских и људских ресурса који би омогућили доступност формалног образовања неписменим одраслим особама и одраслим особама без завршене основне школе; 12) недовољно развијен и неадекватан формални образовни систем за лица са сметњама; 13) недовољно прилагођена организација, методика и садржаји образовања за одрасле, услед чега они недовољно користе "другу шансу" како би стекли опште средње, стручно и професионално образовање у формалном систему.

Препоруке се односе на увођење системских мера и механизма за решавање сваког од проблема који су наведени у закључцима, реформисање и усклађивање законодавног оквира у области образовања, коришћења различитих могућности које закон не прописује као обавезне, али, исто тако, не спречава њихову имплементацију (на пример, ангажовање асистената за рад са децом/ученицима са сметњама у развоју у редовном образовном систему), професионални развој наставног особља у циљу подизања свести о инклузивном образовању, као и развијање модела, стандарда и подстицање образовања одраслих и лица са сметњама.

2. УВОД

Национални извештај Републике Србије ће бити представљен на четрдесет осмом заседању Међународне конференције о образовању, која ће се одржати од 25. до 28. новембра 2008. године у Женеви, на тему *Инклузивно образовање: Пут развоја*.

2.1. Контекст Република Србија – основне информације

Табела 1: Основни подаци о Републици Србији⁴

Географски положај	Европа, централни део Балканског полуострва
Површина територије	88.361 km ²
Број становника	7.498.001 ⁵
Главни град	Београд
Политички систем	Парламентарна демократија
Национални састав	Вишенационална и вишеконфесионална држава – Срби (већински народ – 82,86%) и 37 других националних заједница и етничких група различитих конфесија – три најбројније мањинске групе су: Мађари (3,91%), Бошњаци (1,81%), Роми (1,44%)

Табела 2: Приказ броја становника у Србији

ПРОСТОР	УКУПНО		СРБИ		МАЊИНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ	
	број	процент	број	процент	број	процент
СРБИЈА	7 498 001	100%	6 212 838	82,86%	1 285 163	17,4%
Централна Србија	5 466 009	100%	4 891 031	89,48%	574 978	10,52%
Војводина	2 031 992	100%	1 321 807	65,05%	710 185	34,95%

⁴ До 2006. године Србија је била део државне заједнице Србија и Црна Гора.

⁵ Према последњем попису становништва из 2002. године.

2.2. Циљеви, методологија и структура извештаја

Први циљ Извештаја је да укаже на стање у образовном систему Републике Србије кроз призму инклузивног образовања. Други циљ Извештаја је обједињавање искустава на пољу инклузивног образовања, препознавање слабости система, утврђивање актера у области инклузије, као и стварање платформе за будућу сарадњу и умрежавање, што ће допринети развоју нове инклузивне политике, културе и праксе у образовном систему у Србији.

Бројне владине и невладине организације, истраживачке и стручне институције, удружења и међународне организације су кроз широко организоване консултације, учествовале у изради овог извештаја.

Искуство стечено на пољу инклузивног образовања представљало је полазиште у припреми садржаја Извештаја, као и у дефинисању његове структуре. Поштујући захтеве УНЕСКО-а, Национални извештај РС обухвата преглед следећих тема: општи елементи образовног система у Србији, као што су правни и стратешки оквир за развој образовања; циљеви развоја образовања; организација, структура, управљање, одговорност, карактеристике и финансирање; приступачност образовања различитим социјалним групама; концепт инклузивног образовања; политика курикулума тј. образовних програма и садржаја; циљеви и главне карактеристике садашњих и предстојећих реформи; достигнућа и научене лекције из претходних образовних реформи, праћени закључцима и препорукама за даљи рад.

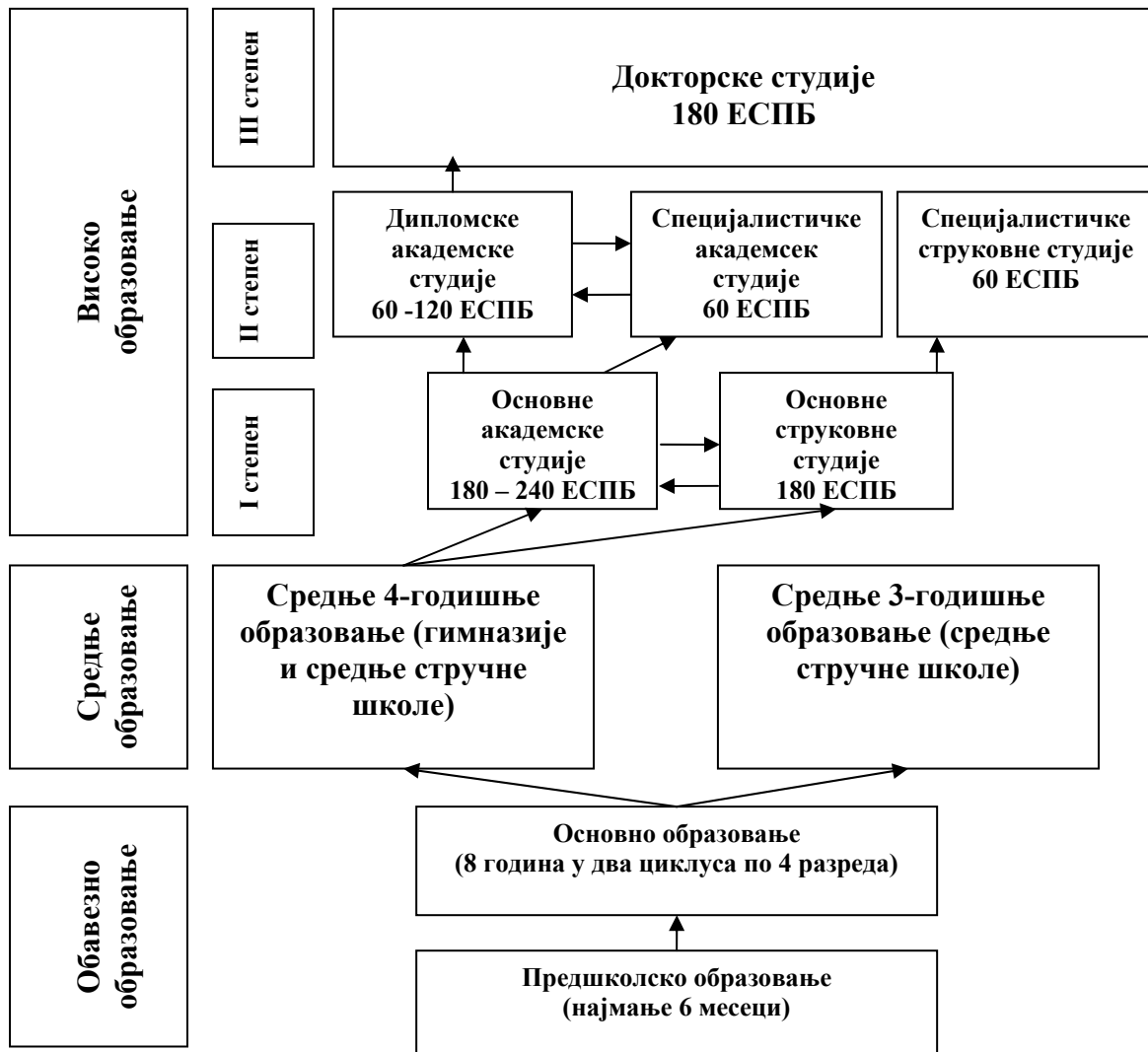
3. СИСТЕМ ОБРАЗОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

3.1. Основне карактеристике система образовања

3.1.1. Организација, структура и управљање системом образовања

Делатност образовања и васпитања у Србији обављају: у *предшколском васпитању и образовању* — предшколска установа (вртић); у *основном образовању и васпитању* — основна школа, основна школа за образовање одраслих, основна музичка/балетска школа и специјална основна школа за образовање ученика са сметњама у развоју; у *средњем образовању и васпитању* — средња школа, и то: гимназија (општа и специјализована), стручна школа, мешовита школа, уметничка школа, средња школа за образовање одраслих и специјална средња школа за ученике са сметњама у развоју.

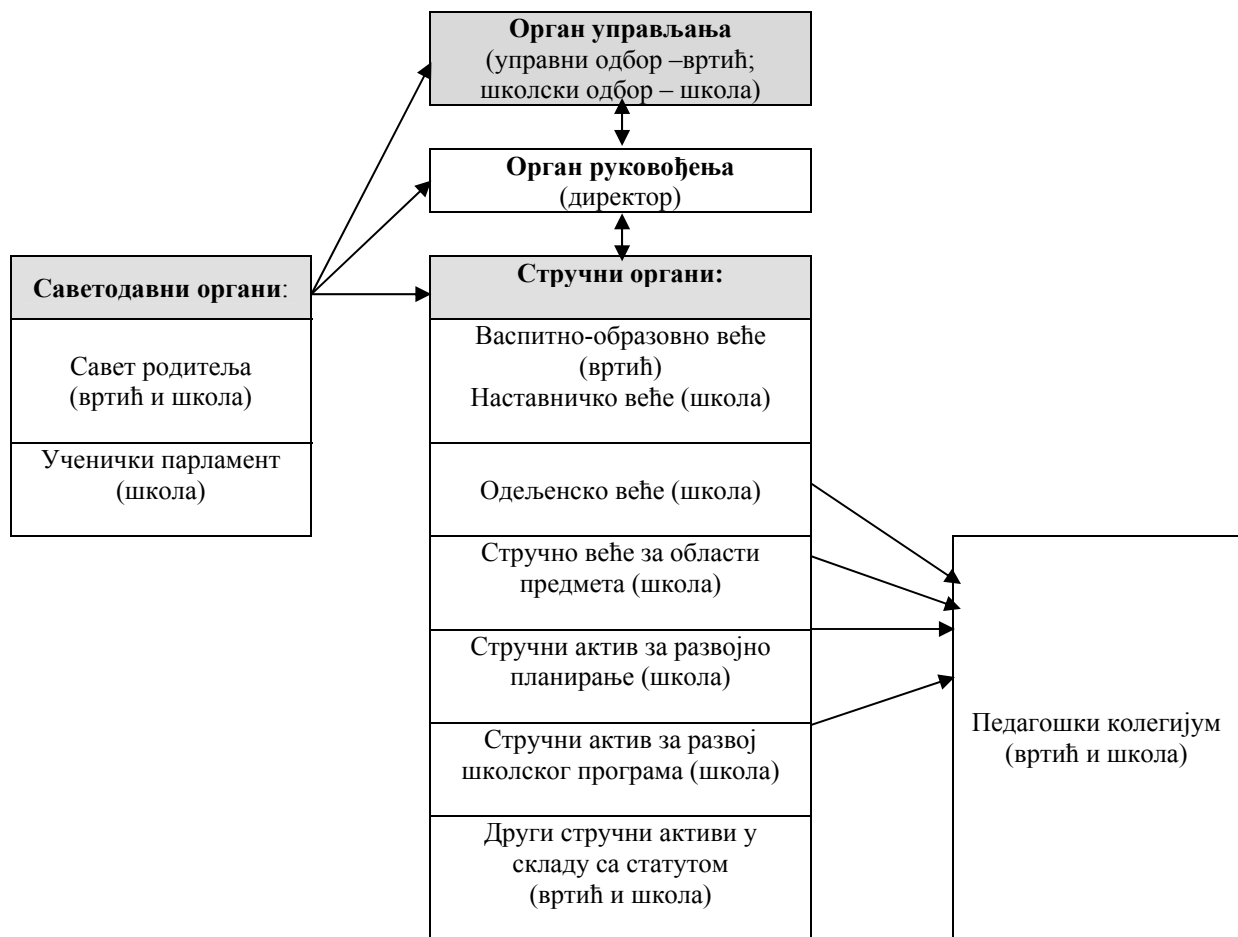
Шема 1: Организациона структура образовног система у Републици Србији

У установама *предшколског васпитања и образовања* остварује се и обавезан припремни предшколски програм у трајању од најмање шест месеци. *Основно образовање и васпитање* је обавезно у трајању од осам година. Остварује се кроз два образовна циклуса: први — од 1. до 4. разреда, организован кроз разредно-предметну наставу и други циклус — од 5. до 8. разреда кроз предметну наставу. *Средње образовање* се остварује као опште средње образовање (гимназије општег типа, природно-математичког и друштвено-језичког) и стручно образовање (средње стручне школе у трајању од три и четири године).

Образовно-васпитне установе (вртић и школа) имају органе управљања, руковођења, стручне и саветодавне органе.

Шема 2: Органи образовно-васпитне установе

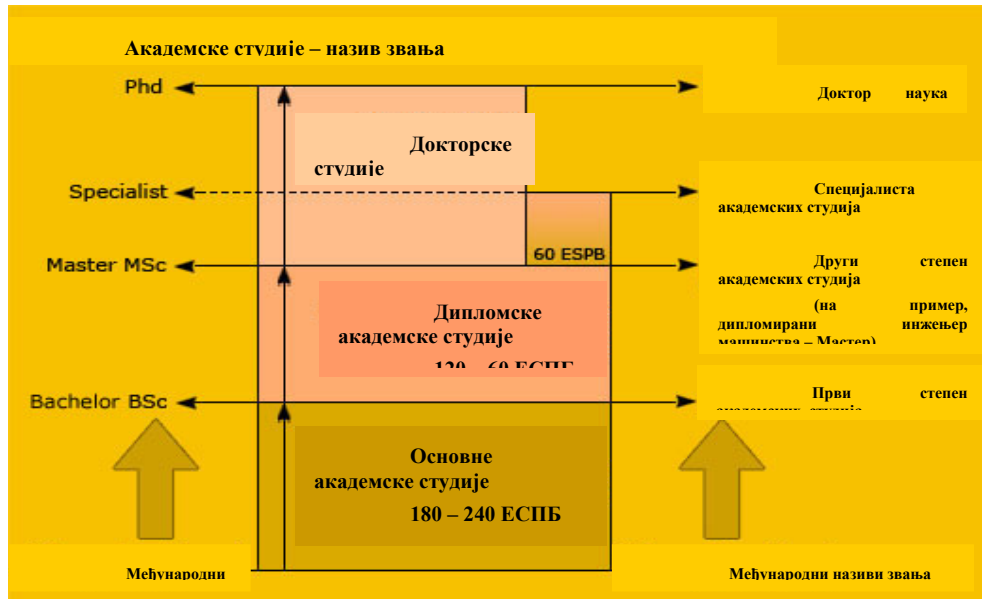

Делатност *високог образовања* обављају високошколске установе: *универзитет; факултет, односно уметничка академија у саставу универзитета; академија струковних студија; висока школа и висока школа струковних студија.* Високо образовање се остварује кроз академске и струковне студије на основу акредитованих студијских програма у оквиру следећих образовно-научних, односно

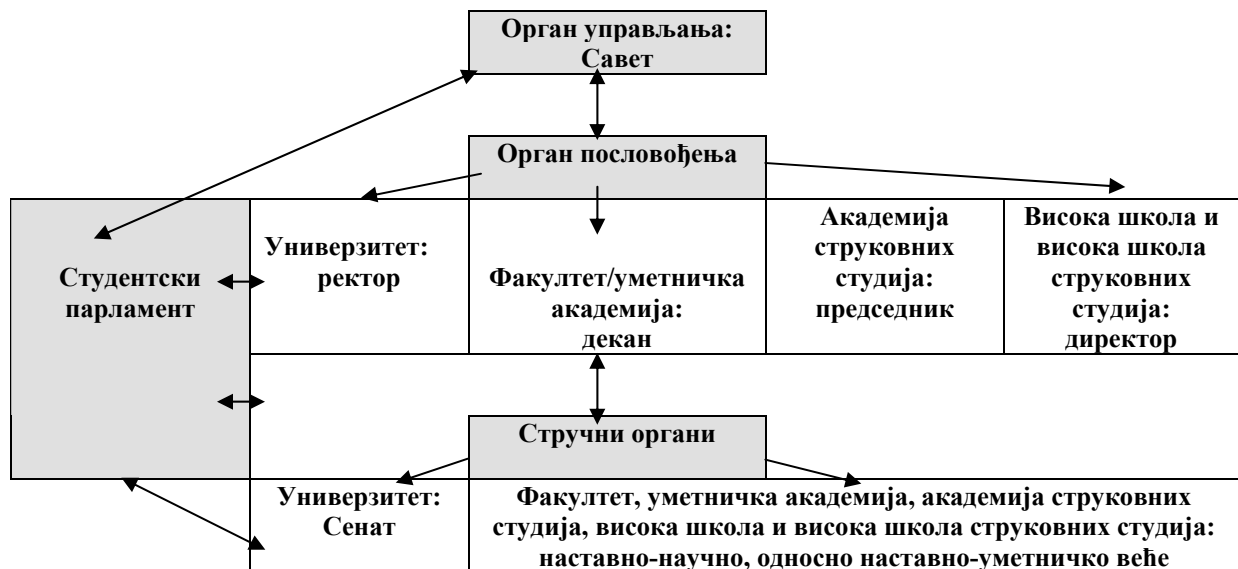
образовно-уметничких поља: природно-математичке науке; друштвено-хуманистичке науке; техничко-технолошке науке и уметност. У овиру високог образовања постоје три степена студија, као што их приказују Шема 1 и Шема 3.

Високошколска установа има органе управљања, пословођења, стручне органе и студентски парламент.

Шема 3: Приказ организације система високог образовања

Шема 4: Органи високошколске установе

3.1.2. Мрежа образовно-васпитних установа

У Републици Србији 161 предшколска установа, 1246 основних школа, 569 средњих школа и 14 високошколских установа чине мрежу образовно-васпитних установа. Акт о мрежи вртића и основних школа доноси Влада на основу следећих критеријума: број и узраст ученика на одређеном подручју; специфичности подручја (брдско-планинско, погранично, недовољно развијено, национално мешовито подручје); развојне специфичности подручја на основу утврђених потреба за запошљавањем; доступност и једнаки услова за стицање образовања и васпитања; обезбеђеност комуникације; финансијске могућности Републике.

Табела 3: Предшколске установе у Републици Србији у 2007. години

	Деца у предшколским установама										
	ПРЕДШКОЛСКЕ УСТАНОВЕ - УКУПНО 161		Редовне групе			Развојне групе за децу са сметњама у развоју			Болничке групе за децу која су на дуготрајном болничком лечењу		
	Укупан број деце	Укупан број група	Број деце	Број група	Број наставника	Број деце	Број група	Број наставника	Број деце	Број група	Број наставника
БЕОГРАД	46,032	1,336	45,174	1,269	2,538	158	24	48	700	43	38
ВОЈВОДИНА	48,827	2,203	48,640	2,162	4,324	116	38	47	71	3	5
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА	72,678	3,399	72,146	3,351	6,702	216	33	52	316	15	15
УКУПНО	167,537	6,938	165,960	6,782	13,564	490	95	147	1,087	61	58

Табела 4: Број основних школа у Републици Србији на почетку школске 2005/06⁶.

	Укупно				ОСНОВНЕ	СПЕЦИЈАЛНЕ	МУЗИЧКЕ	ОБРАЗОВАЊЕ ОДРАСЛИХ	БАЛЕТСКЕ
	Школа	Разреда	Ученика	Наставника					
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА	863	22,158	486,292	34,062	769	33	47	12	1
ВОЈВОДИНА	383	8,321	180,701	13,507	344	13	21	3	2
УКУПНО	1,246	30, 479	666,993	4,7569	1113	46	68	15	3

У Војводини 344 основне школе имају 224 издвојена одељења.

У централној Србији 863 школе имају 2254 издвојена одељења. У Србији је верификовано 7 приватних основних школа.

Табела 5: Број средњих школа у Републици Србији на почетку школске 2005/06. год.⁷

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД СРЕДЊИХ ШКОЛА 2005/06														
почетак школске године														
Укупно			Гимназије				Стручне	Мешовите		За ученике са сметњама у развоју	Уметничке			
			Свега	Од тога специјализоване				Стручне и уметничке	Музичке		Ликовне	Балетске		
Школе/ Одељења	Ученици	Наставници		Гимназије		Разреди								
			Број	Тип	Број	Тип								
ДРЖАВНЕ														
539/ 10,114	288,026	26, 618	111	6		16		317	37	4	29	32	6	3
ПРИВАТНЕ														
30/156	2,841	680	10	3				20						
УКУПНО														
569/ 10,270	29,0867	27,298	121	9		16		337	37	4	29	32	6	3

⁶ Извор: Министарство просвете

⁷ Извор: Министарство просвете

У области високог образовања, у Србији постоји 14 универзитета, 7 државних и 7 приватних.

Табела 6: Називи универзитета у Републици Србији

Универзитети чији је оснивач Република	Универзитети чији оснивач није Република
Универзитет у Београду	Универзитет Браћа Карић, Београд
Универзитет уметности у Београду	Европски универзитет, Београд
Универзитет у Крагујевцу	Мегатренд универзитет, Београд
Универзитет у Нишу	Универзитет Сингидунум, Београд
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици	Универзитет Унион, Београд
Универзитет у Новом Саду	Интернационални универзитет у Новом Пазару
Државни универзитет у Новом Пазару	Привредна академија, Нови Сад

3.1.3. Кључне институције и њихове надлежности у систему образовања

Институције задужене за област образовања и њихове надлежности приказане су у табели 7:.

Табела 7: Кључне институције и њихове најважније надлежности у систему образовања у Србији

Институција	Надлежности
Министарство просвете	Планирање и праћење развоја образовања и васпитања Надзор над радом установа Провера резултата остварености прописаних циљева и задатака образовања на нивоу државе Одржавање и развој међународне сарадње Вођење базе података о планирању образовања и васпитања Координација и организација стручног усавршавања запослених у образовним установама.
Национални просветни савет	Утврђивање праваца развоја и унапређивања квалитета предшколског, основног и средњег образовања и васпитања Праћење и анализирање стања образовања и усаглашеност са европским стандардима Разматрање и давање мишљења у поступку доношења закона и других правних аката који се односе на образовање

<p>Национални просветни савет</p>	<p>Доношење општих основа предшколског програма, наставних планова и програма основног и средњег образовања Предлагање уџбеника и наставних средстава министру Утврђивање листе образовних профила Утврђивање стандарда знања, стручног усавршавања наставника, знања и вештина директора, простора, опреме и наставних средстава.</p>
<p>Завод за унапређивање образовања и васпитања</p>	<p>Развијање предуниверзитетског образовања и васпитања по нивоима и врстама Унапређивање прилагођеног програма образовања и васпитања за ученике са посебним способностима, за лица са сметњама у развоју, за оболеле од системских болести, за одрасле и усаглашавање образовног система са европским системима образовања Припрема програма завршних и матурских испита Учешће у поступку одобравања уџбеника Унапређивање система сталног стручног усавршавања и праћење професионалног развоја запослених у установама. Развијање, праћење и осигурање квалитета стручног и уметничког образовања</p>
<p>Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања</p>	<p>Предлагање општих и посебних стандарда знања Праћење и вредновање степена остварености циљева, задатака и општих и посебних стандарда знања у области предуниверзитетског образовања</p>
<p>Покрајински секретаријат за образовање</p>	<p>Спровођење утврђене политике, прописа и других аката у области образовања Давање мишљења у поступку доношења наставних планова и програма основног и средњег образовања и доношење наставних програма од посебног интереса са националне мањине Давање сагласности на остваривање наставног плана и програма на језицима националних мањина за минимум од 15 ученика.</p>

<p>Педагошки завод Војводине</p>	<p>Пружање подршке развоју образовања на језицима националних мањина на територији Војводине Организовање стручних скупова и стручног усавршавања за наставно и васпитно особље Усаглашавање образовања на мањинским језицима са европским стандардима</p>
<p>Национални савет за високо образовање</p>	<p>Праћење развоја високог образовања и његове усклађености са европским и међународним стандардима Предлагање политике високог образовања Министарству просвете</p>
<p>Комисија за акредитацију и проверу квалитета</p>	<p>Предлагање Националном савету стандарда за издавање дозвала за рад, акредитацију високошколских установа, студијских програма, самовредновање и оцењивање квалитета високошколских установа Спровођење поступка акредитације Давање мишљења о поступку издавања дозволе за рад</p>
<p>Конференција универзитета и Конференција академија струковних студија</p>	<p>Разматрање питања од заједничког интереса за унапређење наставно-научне/наставно-уметничке делатности на универзитету/струковним студијама Усаглашавање ставова и координисање активности Давање мишљења о стандардима за оцену квалитета рада Предлагање мера ради унапређења материјалног положаја универзитета/струковних студија и стандарда студената</p>
<p>Социјално-економски савет Републике Србије</p>	<p>Разматрање питања развоја и унапређивања колективног преговарања, политике запошљавања и образовања и професионалне обуке</p>

3.1.4. Финансирање у систему образовања

Финансирање делатности образовно-васпитних установа чији је оснивач Република, аутономна покрајина или јединица локалне самоуправе, регулисано је

Законом о основама система образовања и васпитања. Установе могу да остваре и сопствене приходе по основу донација, спонзорства, школарина, уговора, учешћем родитеља и других послова у складу са законом.

Из буџета Републике обезбеђују се средства за остваривање припремног предшколског програма у трајању од четири сата, остваривање предшколског програма за рад са децом са сметњама у развоју, остваривање предшколског програма за рад са децом на болничком лечењу, средства за плате и додатке запослених у основним и средњим школама и посебне доприносе, развојне програме и пројекте установа, стручно усавршавање запослених у образовању на основу критеријума које одређује министар, такмичења ученика на најмање републичком нивоу, рад уникатних школа и школа од интереса за Републику и учешће у инвестицијама.

Из Буџета јединице локалне самоуправе обезбеђују се средства у области предшколског, основног и средњег образовања за: остваривање делатности предшколских установа, стручно усавршавање запослених, изградњу и капитално одржавање објеката, опремање дечјих вртића и школа, превоз запослених, превоз ученика основне школе који су удаљени од школе више од четири километра (а за ученике са сметњама у развоју без обзира на удаљеност места становања од школе), превоз ученика на републичка такмичења, средства за заштиту и безбедност деце и друге текуће расходе, осим оних за које се средства обезбеђују у буџету Републике.

Сопствени приходи установе се користе за побољшање стандарда образовања и васпитања у погледу простора, опреме и наставних средстава за остваривање програмских активности.

Издвајање за образовање у Србији је приказано у Табели 8

Табела 8: Консолидовани јавни расходи за образовање – функционална класификација (у % БДП)⁸

Година	2005.	2006.	2007.	2008.
% БДП	3.5	3.8	3.8	4.0

Због промењеног начина обрачунавања укупног БДП крајем 2006. године отежано је упоређивање процента консолидованих јавних расхода за образовање у укупном БДП у циљу извођења закључака о томе у којој мери се остварује политика значајнијег повећања финансијских средстава за образовање. Према ревидираном Меморандуму о буџету и економској и фискалној политици за 2009. годину са пројекцијама за 2010. и 2011. годину, усвојеног у октобру 2008. године, предвиђа се издвајање од 4 % БДП за образовање, сваке године у периоду од 2008. до 2011. године, али је наша земља у том погледу још далеко од око 6%, колико препоручује UNESCO и колико просечно износи удео јавних издатака за образовање у земљама OECD-а.

Додатна средства из *Националног инвестиционог плана (2006 – 2008. годину)*:

⁸ Извор: Ревидирани Меморандум о буџету и економској и фискалној политици за 2009. годину, са пројекцијама за 2010. и 2011. годину, октобар 2008. године, Министарство финансија

Предвиђено је да се из *Националног инвестиционог плана* (НИП) за образовање издвоји укупно 6,75 милиона евра и то за информатичку опрему и повезивање са Интернетом, стручно усавршавање наставника и побољшање услова рада у школама.

До сада је Министарство просвете из НИП-а, за пројекат *Стручно усавршавање наставника и професора* у 2006. и 2007. години утрошило укупно 0.44 милиона евра. Средства су коришћена за реализацију програма стручног усавршавања наставника у оквиру различитих модула за развој професионалних компетенција запослених у образовању, са посебним нагласком на компетенције за рад са децом са сметњама у развоју. Значајан део средстава је искоришћен за реализацију Пројекта „Ромски асистенти у настави“, за ангажовање асистентата за подршку ученицима ромске националности.

На конкурс у НИП-а за 2008. годину одобрен је нови Пројекат за стручно усавршавање наставника у износу од 56 милиона динара. Ова средства ће бити искоришћена за реализацију 29 модула, од чега је око 70% средстава предвиђено за област инклузивног образовања и развој капацитета запослених за развој инклузивне праксе школа.

Кроз сарадњу свих релевантних субјеката на националном нивоу, потребно је подићи ниво издвајања из буџета РС за образовање и достићи 6% БДП, уз повећање издвајања за развојне образовне програме.

3.1.5. Законодавни оквир система образовања

Законодавни оквир образовног система Републике Србије одређују следећа акта:

1. *Устав Републике Србије*⁹
2. *Закон о основама система образовања и васпитања*¹⁰
3. *Закон о основној школи*¹¹
4. *Закон о средњој школи*¹²
5. *Закон о високом образовању*¹³
6. *Закон о васпитању и образовању деце и омладине ометене у развоју*¹⁴
7. *Закон о утврђивању одређених надлежности аутономне покрајине Војводина*¹⁵
8. *Закон о уџбеницима и другим наставним средствима*¹⁶

⁹ Службени гласник РС 98/06,

¹⁰ Службени гласник РС 62/03, 64/03 - исправка, 58/04 и 62/04 - исправка, 79/05 - др. закон и 101/05 - др. закон

¹¹ Службени гласник РС 50/92, 53/93 - др. закон, 67 - др. закон, 48/94 - др. закон, 66/94- УС, 22/02, 62/03 др. закон, 64/03 - исправка, 58/04, 62/04, 79/05 - др. закон и 101/05 - др. закон

¹² Службени гласник РС 50/92, 53/93 - др. закон, 67/93 - др. закон, 48/94 - др. закон, 24/96, 23/02, 25/02 – исправка, 62/03 - др. закон, 64/03 - др. закон и 101/05 - др. закон

¹³ Службени гласник РС 76/05

¹⁴ Службени гласник РС, бр. 43/84

¹⁵ Службени гласник РС, број 6/02

и акта којима се регулишу посебна питања од значаја за систем образовања: акта Владе (уредбе и одлуке), министра просвете (правилници, стручна упутства), Националног просветног савета (одлуке) и Националног савета за високо образовање (одлуке) и друга акта којима се ближе уређују поједина питања из области образовања и васпитања.

У поступку припреме законских и подзаконских аката конкретизују се одредбе међународних докумената (декларација, конвенција и повеља), које је потписала и ратификовала Република Србија, а која имају правно обавезујући карактер:

- *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима*¹⁷
- *Конвенција о правима детета*¹⁸
- *Конвенција о статусу избеглица*¹⁹
- *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, измењена у складу са додатним протоколима*²⁰
- *Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама*²¹
- *Оквирна конвенција за заштиту националних мањина*²²
- *Европска повеља о регионалним или мањинским језицима*²³
- *Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена*²⁴
- *Конвенција о борби против дискриминације у области просвете*²⁵
- *Конвенција о признавању квалификација из области високог образовања у европском региону*²⁶
- *Болоњска декларација о европском простору високог образовања, 2003. године*
- *Образовање за све — први програм усвојен у Џомтијену (Јомтиен), Тајланд, 1990. године; други програм усвојен у Дакару (Сенегал) 2002. године, као програм до 2015. године, под називом Оквир за програм акција из Дакара, који јасније дефинише циљеве програма Квалитетно образовање за све. Оба програма државна заједница Србија и Црна Гора је прихватила посебном изјавом.*
- *Миленијумски циљеви развоја у Републици Србији, 2006. године*
- *Конвенција УН о правима особа са инвалидитетом, 2007. године.*

¹⁶ Службени гласник РС, бр. 29/93 и 62/06

¹⁷ Службени лист СФРЈ- Међународни уговори, бр. 7/7

¹⁸ Службени лист СФРЈ - Међународни уговори, бр. 15/90 Службени лист СРЈ - Међународни уговори, бр. 4/96, 2/97

¹⁹ Службени лист ФНРЈ - Међународни уговори, бр. 7/60

²⁰ Службени лист СЦГ - Међународни уговори, бр. 9/2003, 5/2005

²¹ Службени лист СЦГ, бр. 6/2003

²² Службени лист СРЈ — Међународни уговори, бр. 6/98

²³ Службени лист СЦГ — Међународни уговори, бр. 18/05

²⁴ Службени лист СФРЈ — Међународни уговори, бр. 11/81

²⁵ Службени лист СФРЈ — Међународни уговори и други споразуми, бр. 4/64

²⁶ Службени лист СЦГ — Међународни уговори, бр. 7/2003

У односу на извештај „Развој образовања у Републици Србији 2001 – 2004. године“, припремљен за 47. заседање Међународне конференције о образовању, коју је организовао UNESCO, 2004. године, законски оквир је измењен утолико што је 2005. године донет *Закон о високом образовању* и 2006. године нови *Устав Републике Србије*.

3.1.6. Права и обавезе актера у систему образовања

Законодавни оквир образовног система Републике Србије обезбеђује одређене могућности и права, као и обавезе за актере у области образовања, а првенствено за децу, ученике, студенте, предшколске и школске установе и високошколске установе, како је то приказано у Табели 9.

Табела 9: Права и обавезе у образовном систему

<p>Права и обавезе које се односе на децу и ученике у предшколским установама, основним и средњим школама</p>	<ul style="list-style-type: none">• Доступност образовања и васпитања;• Могућност за образовање и васпитање под једнаким условима и у економски недовољно развијеним подручјима, као и у социјално, односно културно мање подстицајним срединама;• Квалитетно образовање и васпитање, које осигурава стицање језичке, математичке, научне, уметничке, културне, здравствене, еколошке и информатичке писмености, неопходне за живот у савременом и сложеном друштву; образовање и васпитање које одговара степену развоја и узрасту;• Једнака могућност за образовање деце и ученика са сметњама у развоју;• Забрана дискриминације по било којем основу;• Подстицање ученика за стицање што вишег нивоа образовања и што већег укључења у процес доживотног учења;• Максимална хоризонтална и вертикална покретљивост у оквиру система образовања и васпитања;• Бесплатно образовање за ученике основних и редовне ученике средњих школа чији је оснивач Република Србија;• Право на партиципацију у доношењу одлука у школи;²⁷
--	---

²⁷ Учешће у раду одељенске заједнице и ученичког парламента (за ученике VII и VIII разреда основне школе и

<p>Права и обавезе које се односе на студенте</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Право на високо образовање за сва лица са претходно стеченим средњим образовањем; изузетно, под условима одређеним статутом високошколске установе, право има и лице без стеченог средњег образовања; • Право на пратиципацију у доношењу одлука;²⁸
<p>Права и обавезе које се односе на предшколске и школске установе</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Аутономија установе: <ul style="list-style-type: none"> ○ Право на доношење статута, програма образовања и васпитања, развојног плана, годишњег програма рад установе и правила понашања у установи; ○ Планирање стручног усавршавања и професионалног развоја људских ресурса; ○ Избор запослених и представника запослених у орган управљања и стручни орган; ○ Уређење унутрашње организације; ○ Сарадња са другим организацијама.
<p>Права и обавезе које се односе на високошколске установе</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Академске слободе: <ul style="list-style-type: none"> ○ Слобода научно-истраживачког рада и уметничког стваралаштва; ○ Слобода избора метода интерпретације наставних садржаја; ○ Слобода избора студијског програма. • Аутономија високошколске установе: <ul style="list-style-type: none"> ○ Право на утврђивање студијског програма, правила студирања и услова уписа студената, унутрашње организације; ○ Право на доношење статута и избор органа управљања и других органа у складу са законом; ○ Право на избор наставника и сарадника; ○ Право на издавање јавних исправа; ○ Право на располагање финансијским средствима и имовином у складу са законом; ○ Право на одлучивање о прихватању пројеката и о међународној сарадњи; • Неповредивност академског простора.

Поред наведеног, образовни систем карактерише и законом регулисано учешће представника родитеља и локалне заједнице у процесу одлучивања у предшколским установама и школама, кроз рад савета родитеља и управног/школског одбора.

ученике средњих школа).

²⁸ Студентски парламент.

3.1.7. Стратешки оквир за развој система образовања

Влада Републике Србије је усвојила међусекторске развојне стратегије и акционе планове, као основе секторских политика, којима се утврђују правци развоја у одређеној области, обухватајући и област образовања. Најзначајнији стратешки документи који се баве образовањем су:

1. Стратегија за смањење сиромаштва - ССС (2003)
2. Национални план акције за децу – НПА (2004)
3. Национални Миленијумски циљеви развоја (2006) и Извештај о реализацији МЦР на националном нивоу у Србији (2005)
4. Јединствени акциони план за унапређивање образовања Рома - ЈАП (2005)
5. Стратегија развоја образовања одраслих у Републици Србији (2006)
6. Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији 2007 - 2015 (2006)
7. Стратегија развоја стручног образовања у Републици Србији (2006)
8. Стратегија развоја информатичког друштва (2006)
9. Национална стратегија одрживог развоја (2008)
10. Национална стратегија за младе (2008)
11. Национална стратегија Србије за приступање СЦГ ЕУ (2005)
12. Акциони план за спровођење приоритета из ЕП (2007)
13. Други извештај о имплементацији ССС у Србији (2007)
14. Национална стратегија запошљавања 2005-2010 (2005)
15. Национални акциони план запошљавања 2006-2008 (2005)
16. Национална стратегија привредног развоја РС 2006-2012 и Акциони план 2006
17. Национална стратегија регионалног развоја 2007-2012 и Акциони план (2007)
18. Национална стратегија о старењу 2006-2015 (2006)

3.1.8. Кључни изазови у образовању

Развој образовања у Србији праћен је следећим кључним променама:

1. Стабилан раст стопе инвестиција у области образовања, раст плата и инвестиције у реструктуирање и опремање школских зграда. Процент бруто националног дохотка који се издвајао за образовање забележио је пораст са 2,7% у 2001. години на 3,7% у 2007. години. Уз то, стабилан раст зарада запослених од 20 – 30% годишње је евидентан од 2002. године, док су зараде током 2000. и 2001. године више пута порасле. Инвестиције у реструктуирање и опремање школских зграда су се значајно повећале²⁹, међутим, плате још увек чине исувише велики део буџета

²⁹ На пример, број ученика по рачунару у средњим школама је пао са близу 1:100 почетком 2000. године

Министарства просвете на рачун развојних програма, око 90%. Потреба да се повећа проценат средстава која се издвајају за образовање из бруто националног дохотка на 6% је генерално прихваћена и помиње се у низу стратешких докумената Републике Србије, који се односе на различите секторе.

2. Развој образовних политика и реформе, уз повремене застоје. У периоду између 2000. и 2008. године, могу се приметити две различите фазе образовне реформе:

*Промене у периоду између 2000. и 2004. године*³⁰. Почетак промена био је обележен новом развојном стратегијом образовања³¹ која је израђена на основу анализа и консултација на локалном нивоу. *Закон о основама система образовања и васпитања* из 2003. године обухватио је све планиране и започете промене предуниверзитетског образовања, а рок за имплементацију завршава се са 2011. годином. Основане су нове институције за пружање подршке за развој образовања, уведени су професионални стандарди за наставнике (лиценцирање, стручно усавршавање и напредовање), ново регулисање курикулума засновано на исходима и стандардима (национални оквир курикулума, школски програм) и нови систем осигурања квалитета (спољна евалуација путем завршних испита, национално и међународно тестирање и трансформација инспекцијског система у систем осигурања квалитета школе). Школско развојно планирање је постало обавезно, повећана је аутономија школа, либерализована је политика издавања школских уџбеника и најављено је увођење обавезног предшколског образовања од 2007. године. Покренута је реорганизација мрежа средњих стручних школа, усклађена са захтевима тржишта рада (уведени су нови образовни профили и дозвољено је оснивање мешовитих средњих школа са различитим образовним профилима). Ово је био период припреме за будућу децентрализацију система. Ефекти ових промена се нису у потпуности реализовали будући да су после 2004. године промене биле успорене.

Промене у периоду између 2004. и 2008. године. Усвајање *Закона о високом образовању* 2005. године означило је почетак процеса усклађивања са Болоњским процесом. Универзитети су увели нове курикулуме и смањили време студирања са 11 година из 2001. године, на просечно 7 година у 2007. години. Наставило се са пилотирањем нових образовних профила у средњем образовању, а 2006. године је усвојена Стратегија развој стручног образовања. У 146 средњих стручних школа оформљена су огледна одељења, укључујући и 53 нова образовна профила у 13 различитих области, са новим курикулумом, обуком за наставно особље и набавком опреме за школе. Око 18. 000 ученика (6,5% средњошколаца) је 2007. године уписало програме обуке за нове образовне профиле. Отворено је ново одељење за информационе технологије у гимназијама, са два разреда у 11 школа у централној

на 1:18 2008. године.

³⁰ Више појединости можете наћи код Ковач Церовић, Т. et al. (2004.): *Квалитетно образовање за све*, Београд: Министарство просвете и спорта, или *Квалитетно образовање за све, изазови образовне реформе у Србији* на www.see-educoop.net

³¹ Т. Ковач Церовић и Љ. Левков (ред.): *Квалитетно образовање за све: пут у развијено друштво*, Министарство просвете и спорта, Београд, 2002. године.

Србији. У сарадњи са УНИЦЕФ-ом, 2005. године је у 110 основних школа (око 10%) покренут Пројекат *Школа без насиља*.

Упркос досадашњим променама, образовни систем још увек није успео да се избори са **одређеним кључним изазовима**:

- **Низак ниво образовања:** Од 2002. године Република Србија је укључена у Међународни програм за процену ученичких постигнућа (PISA) у организацији ОЕЦД-а. Резултати студије 2003. и 2006. године, показују да су петнаестогодишњаци у свим испитиваним областима (читање, математика и наука) у зони ниског постигнућа (Табела 10). У поређењу са просеком ОЕЦД-а, постигнућа ученика у Србији су била за 60 – 70 поена нижа у области математичке и научне писмености, а у разумевању прочитаног су била за око 100 поена нижа (нашим ученицима би било потребно додатних 1,5 – 2,5 година школовања у земљама ОЕЦД-а, како би могли да надокнаде овај заостатак). У периоду између 2003. и 2006. године квалитет образовања је опао за 5 до 15 поена, што је једнако времену од 1 до 3 месеца образовања (на пример, ниво разумевања прочитаног је опао за 11 поена).

Табела 10: Постигнућа ученика из Републике Србије на PISA тестовима

ОБЛАСТ	РЕЗУЛТАТИ	
	2003.	2006.
Природне науке	436	436
Математика	437	435
Разумевање прочитаног	411	401

- Низак ниво обухвата ромске деце образовним системом;
- Питање инклузије деце са сметњама у развоју у предшколске и школске установе није системски решено;
- Недовољна пажња се поклања потребама сиромашне деце у погледу образовања – тек су 2008. године начињени озбиљнији кораци обезбеђивањем стипендија из Националног инвестиционог плана за 1000 средњошколаца;
- Недовољно развијен систем описмењавања одраслих, преквалификације и професионалног развоја (Стратегија за образовање одраслих је усвојена 2006. године, али још увек није имплементирана).

Конкретно, на основу препорука претходно наведених развојних стратегија Србије, кључне области за унапређење образовног система су³²:

³² На основу анализе образовних политика, Тим за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва је објединио циљеве, мере и препоруке стратешких докумената.

1. Осигурати доступност образовања/повећати обухват деце на свим нивоима образовања

Мере/активности:

- 1.1. Повећати обухват предшколским образовањем све деце, а нарочито деце из маргинализованих/искључених група.
- 1.2. Обезбедити универзалну укљученост у основно образовање и у обавезан предшколски припремни програм.
- 1.3. Побољшати услове за образовање и развој сиромашне деце (бесплатан превоз до школе, бесплатне уџбенике, афирмативну акцију, стипендирање, бесплатну додатну помоћ у учењу, интернатски смештај).
- 1.4. Обезбедити континуитет у напредовању кроз систем образовања, повећати атрактивност образовања и смањити осипање деце на свим нивоима образовања.
- 1.5. Проширити мрежу предшколских институција.
- 1.6. Функционална оптимизација мреже школа уз обезбеђен једнак приступ образовању за све.

2. Спречавање дискриминације у образовању

Мере/активности:

- 2.1. Спречити све видове сегрегације и дискриминације у образовању на свим нивоима образовања и појачати надзор у овом погледу.

3. Обезбедити квалитетно образовање за сву децу (укључујући ту и ромску, маргинализовану, обесправљену и децу са сметњама у развоју)

Мере/активности:

- 3.1. Осигурати инклузивно образовање за сву децу (ревидирати или укинути поступке издвајање деце у посебне установе/разреде, припремити школе, осигурати индивидуални приступ учењу и мотивисању сваког детета и побољшати сарадњу са родитељима).
- 3.2. Наставити са реформом образовних планова и програма са нагласком на стандардима знања и образовним резултатима/исходима и уз укључење рачунарског описмењавања.
- 3.3. Континуирано праћење образовних постигнућа (PISA, TIMSS, национална тестирања).

3.4. Осигурати модеран, квалитетан и континуирани професионални развој запослених у образовању у циљу подизања квалитета образовања све деце.

4. Развој стручног образовања у складу са потребама привреде

Мере/активности:

- 4.1. Увести отворен и флексибилан систем стручног образовања који ће обезбедити шире стручно образовање и већу флексибилност на тржишту рада.
- 4.2. Развити програме, уџбенике и наставна средства, увести стручну матуру и адекватно регулисати стручну праксу.
- 4.3. Ширити стручно образовање на неформално образовање и повезивати са радним искуством.
- 4.4. Развити стандардизацију у области стручног образовања (стандарди занимања, образовни стандарди и стандарди знања).
- 4.5. Формирати центре за професионалну оријентацију и саветовање.

5. Стицање занимања, стварање услова за доживотно учење и доступност високог образовања

Мере/активности:

- 5.1. Успоставити систем доживотног образовања (националне и локалне институције, стандарди, акредитација, сертификација стечених знања, отворен систем стицања квалификација, финансирање) и укључити све категорије становништва у процес доживотног образовања.
- 5.2. Развијати релевантне програме друге образовне шансе, функционално описмењавање и стицање квалификације младих и одраслих из маргинализованих група и посебна подршка образовању девојчица/жена.
- 5.3. Проширити програме образовања одраслих тако да укључе образовање на даљину, менторски рад итд.

6. Развој високог образовања

Мере/активности:

- 6.1. Повећати обухват и ефикасност високог образовања ради бржег укључивања младих стручњака у радни процес.
- 6.2. Укључивање у европски простор високог образовања: појачати рад на спровођењу Болоњског процеса.

7. Успостављање модерног система финансирања

Мере/активности:

- 7.1. Повећати издвајање за образовање из БДП.
- 7.2. Успоставити модеран систем финансирања.

8. Успостављање система обезбеђивања квалитета, мониторинга и евалуације

Мере/активности:

- 8.1. Успоставити систем за осигурање квалитета на свим нивоима образовног система.
- 8.2. Побољшати начин вођења образовне статистике и ажурирати базу података о систему образовања.

Републици Србији предстоји доношење стратешких докумената са јасним одређењем на који начин ће се друштвена инклузија, као стратешки циљ развојне државне политике, конкретизовати, подстицати и обезбедити њена одрживост и квалитет.

4. ОБРАЗОВАЊЕ ДЕЦЕ/УЧЕНИКА/СТУДЕНАТА ИЗ ОСЕТЉИВИХ ГРУПА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

4.1. Општи преглед, анализа стања

Према подацима Министарства рада и социјалне политике, у 2003. години регистровано је 142.720 деце са сметњама у развоју, од тог броја 92.000 деце је са менталним сметњама, 30.000 деце је са сметњама слуха, 15.000 деце је са сметњама вида, 3.500 деце је оболело од церебралне парализе, 1750 од мишићне дистрофије и 1200 од аутизма.

Кроз законску регулативу образовног система дефинисани су принципи: *доступност* образовања и васпитања, могућност да се образовање стиче под *једнаким условима*, образовање и васпитање које је *усклађено са степеном развоја и узрастом*, *право на избор језика*.

Законом о основама система образовања и васпитања (члан 46.), изричито је забрањено физичко насиље и вређање личности деце, ученика и запослених, а забрањене су и активности, односно подстицање таквих активности којима се, у дечјем вртићу, школи и ученичком дому, угрожавају, омаловажавају или дискриминишу групе и појединци по основу расне, националне, језичке, верске или полне припадности, физичке или психичке конституције, узраста, социјалног и културног порекла, имовног стања, односно политичког опредељења. Угрожавање права детета/ученика по основу дискриминације сматра се тежом повредном радне обавезе, за који је прописана мера престанка радног односа, ако је повреда учињена умишљајем. Прописана је и новчана казна за установу.

Члан 18. и члан 19. *Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом* (2006), такође дефинишу поље дискриминације у образовању. Овај закон, чланом 36. обавезује на мере за обезбеђивање равноправности у области васпитања и образовања, према којима су органи државне управе, територијалне аутономије и локалне самоуправе надлежни за послове васпитања и образовања, дужни да предузимају одређене активности.

4.2. образовање деце/ученика са сметњама у развоју

Деца са сметњама у развоју, у Србији се углавном образују у специјалним школама. То су посебне школе за образовање ученика са менталном, физичком и/или сензорном ометеношћу и деца се упућују у њих на основу решења Комисије за разврставање деце ометене у развоју. *Закон о васпитању и образовању деце и омладине ометене у развоју*, поред осталог, регулише поступак разврставања, као и садржај и начин остваривања васпитања и образовања. На основу *Уредбе о критеријумима за разврставање деце ометене у развоју, саставу и начину рада лекарске комисије за преглед деце ометене у развоју*, комисија (у даљем тексту: КР - Комисија за разврставање деце ометене у развоју), доноси решење којим се одређује врста и степен ометености. Мишљење КР садржи и предлог о томе по ком наставном

плану и програму дете треба да стиче образовање и васпитање и какав третман, оспособљавање и заштиту је потребно обезбедити детету. У Србији ради 76 регионално организованих првостепених и четири другостепене Комисије за разврставање деце ометене у развоју.

Закон о основној школи (члан 90.) и *Закон о васпитању и образовању деце и омладине ометене у развоју*, прописује да у одељењу или васпитној групи може бити највише 10 ученика, зависно од врсте и степена ометености. Одељење ученика са вишеструком ометеношћу и комбиновано одељење, могу да имају највише 6 ученика.

На територији Србије ове школе су концентрисане према великим градовима и имају ограничене капацитете, тако да се суочавамо са последицом да великом броју деце са сметњама у развоју нису доступне установе у које су упућена. Највећи број специјалних школа за ученике са сметњама у развоју налази се у Београду и околини (16). У 33 града и места у Србији, распоређена је 51 специјална школа, и неке од њих имају и смештај или интернатски смештај, како би могла да их похађају деца са сметњама из руралних и/или забачених крајева. Последично, *Закон о васпитању и образовању деце и омладине ометене у развоју*, који је још увек на снази, отежава инклузију у образовању. Закон наглашава категоризацију деце у односу на тип и степен ометености, што даље води њиховој сегрегацији у образовању.

Образовање деце/ученика са сметњама у развоју, по нивоима, остварује се на следећи начин:

Предшколско васпитање и образовање деце са сметњама у развоју

Развојне групе обухватају искључиво децу са развојним сметњама, која се укључују на основу решења КР. У пракси предшколских установа постоје и развојне групе у које су укључена и деца без решења КР, само на основу одлуке васпитно-образовног кадра ПУ да дете не може се укључи у редовну групу. У школској 2007/2008. години 432 деце ометене у развоју је било укључено у развојне групе. У школској 2007/2008. години програм образовних активности за децу предшколског узраста ометену у развоју, који је био организован при специјалним школама за децу која су ометена у развоју, похађало је 136 деце у 23 групе.

Болничке групе обухватају децу на дужем болничком лечењу при установама система здравствене заштите. У 2007/08. години, програмом васпитно-образовног рада са децом на болничком лечењу било је обухваћено укупно 271 дете у оквиру 37 развојних група за децу са сметњама у развоју.

Табела 11: Предшколско образовање деце ометене у развоју

Предшколаска установа	Број група	Број деце са сметњама у развоју у групи
Развојне групе	54	6 – 8
Болничке групе	60	6

Основно образовање и васпитање за ученике са сметњама у развоју:

Специјалне основне школе за ученике са сметњама у развоју школују само ученике разврстане по истој врсти сметње, до одређеног степена ометености, а на основу решења КР. Забележен је благи пад у броју специјалних школа.

Табела 12: Специјалне основне школе у Србији³³
 (подаци се односе на матичне школе)

Специјалне основне школе	Број
За ученике са интелектуалним сметњама	36
За ученике са сметњама слуха	8
За ученике са сметњама вида	3
За ученике са поремећајем понашања	2
За ученике са телесним сметњама	2
Укупно	51

Табела 13: Специјалне основне школе³⁴
 (подаци се односе на матичне школе и издвојена одељења)

	Школе	Резреди	Ученици		Број оних који су завршили школу	Укупан број наставника
			Укупно	Ученица		
Република Србија						
2005/06	245	1181	7,707	3,138	943	1,606
2006/07	242	1155	7,393	2,998	880	1,652
<i>Централна Србија</i>						
2005/06	140	722	4,661	1,875	591	987
2006/07	142	721	4,467	1,796	572	1,009
<i>АП Војводина</i>						
2005/06	105	459	3,046	1,263	352	619
2006/07	100	434	2,926	1,202	308	643

У школској 2007/2008. години 90 редовних основних школа је имало специјална одељења (једно или више одељења за ученике са сметњама у развоју).

³³ Извор: Министарство просвете

³⁴ Извор: Статистички завод Републике Србије, Статистички годишњак Републике Србије за 2007. годину. Приказани број специјалних основних школа је већи него онај који је приказан у Табели бр. 12 (извор: Министарство просвете), јер су у статистичкој обради издвојена одељења при редовним школама бројана као посебна извештајна јединица.

Средње образовање ученика са сметњама у развоју:

У специјалним средњим школама се школују само ученици разврстани по истој врсти сметње и одређеног степена ометености, а на основу решења КР.

Табела .14: Специјалне средње школе у Србији³⁵
 (подаци се односе на матичне школе)

Специјалне средње школе	Број
За ученике са интелектуалним сметњама	22
За ученике са сметњама слуха	4
За ученике са сметњама вида	1
За ученике са поремећајем понашања	2
За ученике са телесним сметњама	0
Укупно	29

Табела 15: Специјалне средње школе³⁶
 (подаци се односе на матичне школе и издвојена одељења)

	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07
Школе	36	40	39	41	39	41	40
Одељења	233	216	224	220	200	237	249
Ученици	1269	1361	1360	1338	1186	1465	1550
Завршили школу	395	354	355	441	354	386	451
Наставници	...	568	599	594	637	630	731
Ученика на 1 наставника	...	2,4	2,3	2,3	1,9	2,3	2,1

Подаци презентовани у табели о специјалним средњим школама указују на тренд пораста броја наставника у овим установама, што је у диспропорцији са бројем ученика који завршавају средње образовање. Разлоге треба тражити у концепцији самог система, који омогућава запошљавање на основу кадровских потреба установе за реализацију постојећих наставних планова и програма.

Једанаест редовних средњих школа има посебна одељења за ученике са сметњама у развоју (према подацима из седам стручних школа, годишње се уписује између 50 и 90 ученика са сметњама у развоју).

³⁵ Извор: Министарство просвете

³⁶ Извор: Републички завод за статистику, Статистички годишњак РС 2007. године

Приказани број школа је већи од броја школа које су приказане у Табели бр. 14 (извор: Министарство просвете), јер су у статистичкој обради издвојена одељења при редовним школама бројана као посебна извештајна јединица.

4.3. образовање деце/ученика припадника националних мањина

На основу Устава и закона (*Закон о основама система образовања и васпитања, Закон о основној школи, Закон о средњој школи и Закон о утврђивању одређених надлежности Аутономне покрајине Војводина*), припадници националних мањина имају право образовања на матерњем језику. образовање припадника националних мањина на матерњем језику остварује се на свим нивоима образовања и васпитања (у предшколским установама, основним и средњим школама, на факултетима).

Ученици, припадници националних мањина, имају право да се одреде за језик на коме ће стицати образовање. Понуђене могућности су:

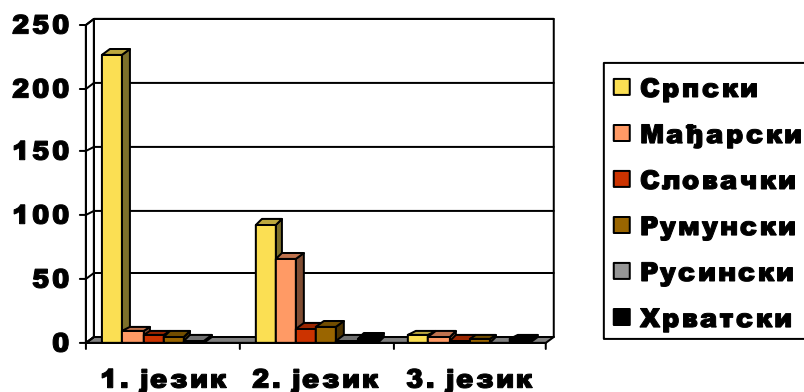
1. **Образовање на матерњем језику** (остварује се на албанском, бугарском, мађарском, румунском, русинском, словачком и хрватском језику);
2. **Двојезично образовање** (остварује се на бугарском и српском језику у Босилеграду);
3. **Образовање на српском језику** уз могућност избора изборног наставног предмета *Матерњи језик/говор са елементима националне културе* (овај изборни наставни предмет остварује се на босанском, бугарском, мађарском, ромском, румунском, русинском, словачком, украјинском и хрватском језику и буњевачком говору).

За ученике, припаднике националним мањинских заједница, организује се полагање квалификационог испита на матерњем језику, а и збирке задатака за припрему се преводе на језике националних мањина.

Табела 16: Упис у средње образовање на мањинским језицима у школској 2008/2009. години

Национална мањина	Број уписаних ученика
Мађари	1674
Румуни	55
Русини	10
Словаци	92
Албанци	960

Графикон 1. образовање које се остварује на различитим језицима у Војводини: број школа у којима се настава остварује на различитим језицима

Настава у основном образовању се остварује на шест језика (подаци из 2007. године). Настава на језицима националних мањина се остварује најчешће у двојезичним школама. Изборни наставни предмети језика и културе се остварују на шест језика (мађарском, словачком, румунском, русинском, хрватском и ромском језику).

Као европска земља са значајним постотком ромске популације, Србија је активно укључена у пројекат *Декада инклузије Рома 2005-2015*, чија је сврха да се овој вишеструко маргинализованој етничкој групи помогне у свим сегментима живота, како би остварила сва права која јој по Уставу припадају.

Припадници националних мањинских заједница, посредством одбора за образовање националних савета националних мањина, укључени су у процес израде наставних програма за предмете од националног значаја (*матерњи језик, историја, музичка и ликовна култура, матерњи језик/говор са елементима националне културе*).

4.4. образовање одраслих — „Друга шанса“

У Србији постоје институције и организације у којима се остварује формално и неформално образовање и обука одраслих. Не постоји системско праћење и прикупљање података о носиоцима свих ових облика образовања и учења одраслих, али се издваја неколико значајних група. У формалном систему образовања, школе за основно образовање одраслих су један од кључних носилаца. Средње стручне школе реализују програме преквалификација, доквалификација и програме стручних обука за потребе тржишта рада. Ове активности се остварују и у средњим стручним школама у којима су основани регионални *центри за континуирано образовање одраслих* — ЦКОО (Ниш, Београд, Крагујевац, Зрењанин и Бор).

Као институције неформалног образовања, издвајају се: народни, раднички и отворени универзитети; Национална служба запошљавања (НСЗ); Привредна комора Србије; професионална удружења и асоцијације; агенције; невладина удружења и организације цивилног друштва; приватне образовне установе и фирме; фондације и хуманитарне организације; музеји, библиотеке, читаонице; институције друштвене бриге о старима и др.

Регионални распоред школа за основно образовање одраслих, са бројем неписмених или без потпуног основног образовања, према подацима из 2002. године јесте следећи:

Задовољавање
 потреба за
 основним
 образовањем
 одраслих

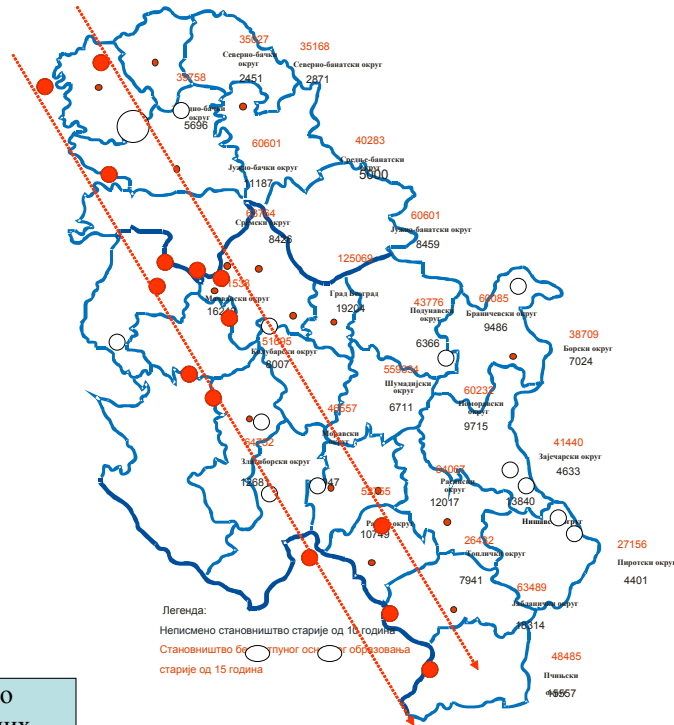
1 387 526

Одрасли -
 Неписмени и без
 основног образовања

72 831

Старост
 15 – 29

Школе за основно
 образовање одраслих

„Другу шансу“ у средњем образовању, тј. накнадно стицање општег средњег, стручног и професионалног образовања у формалном систему, одрасли остварују полагањем завршних испита на бази самофинансирања, као ванредни ученици. Средње школе нуде програме доквалификације, преквалификације и специјализације.

Програм Европске Уније помоћи за реконструкцију, развој и стабилизацију у локалној заједници (CARDS), који обухвата Програм реформе средњег стручног образовања (VET), у Србији је пружио подршку стручном образовању одраслих, са циљем запошљавања.

5. ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАЊЕ

5.1. Стратешки и законодавни оквир инклузивног образовања

Најважнији правни акт којим се регулише област образовања јесте *Закон о основама система образовања и васпитања*, који прописује принцип доступности образовања, квалитетне услове за образовање за све и недискриминацију. Међутим, Закон јасно не дефинише инклузију као принцип, инструменте и мере који подржавају инклузивну политику, праксу и културу.

Закон против дискриминације особа са инвалидитетом је једини законски документ у Србији који експлицитно прописује право на образовање под истим условима за сву децу, независно од њихових физичких, интелектуалних, верских, културних, националних и осталих карактеристика. Овај закон уређује режим забране дискриминације по основу инвалидитета, посебно случајеве дискриминације према лицима са инвалидитетом, процедуре за заштиту лица која су изложена дискриминацији, као и органе власти који су задужени за спречавање дискриминације и за предузимање мера за јачање једнакости особа са инвалидитетом, што је од великог значаја за развој инклузивног образовања.

У последњих осам година Министарство просвете и стручне институције су припремили два нацрта стратегије за укључивање деце са сметњама у развоју у редован образовни систем (2002. и 2006.), али ови нацрти стратегија нису подржани, односно усвојени.

Предстоји побољшавање законодавног оквира, како би се у Србији наставило са развојем инклузивног образовања и јасним усклађивањем инклузивне политике образовања са међународно ратификованим документима, која се односе на остваривање права на образовање.

5.1.1. Социјална инклузија и мере политике усмерене на сиромашне

Влада Републике Србије је 2002. године усвојила *Стратегију за смањење сиромаштва (ССС)*.

ССС пружа информације о профилима сиромаштва, а анализа ових информација, које су добијене из Анкете о животном стандарду (2002. године) послужила је за формулисање циљева Стратегије за смањење сиромаштва. Анкета о животном стандарду је поновљена 2007. године, измерене су промене у нивоу сиромаштва и током времена су утврђени низови података. Према подацима добијеним из ове Анкете, сиромаштво у Србији се значајно смањило између 2002. и 2007. године. Број сиромашних је преполовљен 2007. године у поређењу са 2002. годином (Табела 17). Тако да је основни циљ Владе Србије постављен у *Стратегији за смањење сиромаштва*, а то је смањење сиромаштва за половину пре 2010. године, остварен већ 2007. године.³⁷

³⁷ Профил сиромаштва у Србији 2002 – 2007. година, Горан Крстић, у Анкети о животном стандарду,

Табела 17: Основни индикатори сиромаштва у Србији, 2002 - 2007.
(стандардне грешке су дате у загради)

	2002.	2007.
Апсолутна линија сиромаштва по потрошачкој јединици, динари	5,234	8,883
Процент сиромашних	14.0 (0.74)	6.6 (0.61)
Дубина сиромаштва, %	3.0 (0.20)	1.3 (0.17)
Тежина сиромаштва, %	1.0 (0.08)	0.4 (0.07)

Извор: АЖС 2002. и 2007. Преузето из *Студије о животном стандарду*, 2008.год.

Утврђено је да је низак и неадекватан ниво образовања главни узрок сиромаштва у Србији. Анкета о животном стандарду из 2007. године показује да 71% најсиромашнијег становништва није завршило основну школу или да од образовања имају само завршену основну школу (Табела 18).

Табела 18: Сиромаштво према нивоу образовања носиоца домаћинства, 2002-2007. година

Табела 18 Сиромаштво према нивоу образовања носиоца домаћинства, 2002-2007.

	Процент сиромашних			Структура сиромашних, %			Структура укупног становништва, %		
	2002	2007	промена	2002	2007	промена	2002	2007	промена
Без школе и непотпуна основна	25,8	18,7	-7,1	34,1	40,8	6,7	18,6	14,4	-4,2
Основна школа	23,1	10,3	-12,7	32,6	30,5	-2,1	19,8	19,5	-0,3
Стручна и трогодишња средња	13,6	4,4	-9,2	19,7	12,0	-7,7	20,3	18,0	-2,4
Средња школа, гимназија	5,4	3,2	-2,1	10,1	15,0	4,9	26,5	30,7	4,2
Виша школа	6,1	0,7	-5,4	2,8	0,8	-2,0	6,4	7,2	0,8
Факултет	1,3	0,6	-0,7	0,7	0,9	0,2	8,4	10,3	1,9
Укупно	14,0	6,6	-7,4	100,0	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0

Напомена: Промене у процентним поенима између 2002. и 2007.

Образовни дефицит је најизраженији код ромске популације, који касније постаје један од узрока трансгенерацијског преношења сиромаштва.

Различите образовне потребе ромске популације и одраслих са ниским образовним нивоом се наводе у различитим стратешким документима Владе Републике Србије.

5.2. Инклузија у редовне школе деце са инвалидитетом, деце под утицајем неповољних околности и деце са тешкоћама у учењу

5.2.1. Инклузивност предшколског васпитања и образовања

Циљеви предшколског васпитања и образовања усмерени су на подстицање физичког, интелектуалног, социо-емоционалног развоја, комуникације и стваралаштва деце, као и на стицање искустава и изграђивање знања о себи, другим људима и свету потребних за даље образовање и васпитање и укључивање у друштвену заједницу.

Међутим, приступ предшколском образовању озбиљно отежава недостатак установа и њихова неуједначена расподељеност. Као последица тога, предшколско образовање има мањи обухват деце којој је та врста образовања најпотребнија: деци из сиромашних и руралних региона, деци из маргинализованих етничких група и деци са сметњама у развоју.³⁸

Укупан проценат обухвата деце свим облицима институционалног предшколског васпитања и образовања у незнатном је порасту (2002/03. године 32%, 2007/08. године 35,4%). Званични подаци Републичког завода за статистику, сведоче о малом обухвату деце институционалним предшколским васпитањем и образовањем: 2007/08. у 8.345 васпитних група обухваћено је 178.389 деце, односно 35,4%, у односу на званични податак о броју рођене деце одговарајућег узраста. Иако је преко капацитета установа примљено 6.492 деце, ван установа је остало 12.386 деце.

Подаци указују да је на почетку школске 2007/08. године, припремним предшколским програмом обухваћено 99,6% деце на територији Републике³⁹.

Велики број деце је на листама чекања за пријем у предшколске установе. У 2005/06. години на листама чекања је било 10.595 деце, а 5.422 уписано је преко капацитета установе⁴⁰ те би, у складу са тим, требало проценити и потребе проширења постојеће мреже.

Према АЖС/2007. предшколске установе похађа 38,1% деце узраста 3-5 година (39% дечака и 37% девојчица). Предшколске установе похађа 83% деце узраста 6-7 година (81% дечака и 85% девојчица). Преко 96% деце похађа државне установе⁴¹.

Према Другом извештају о имплементацији ССС у Србији "...на основу прелиминарних резултата *Истраживања вишеструких показатеља стања деце и*

³⁸ Програм УНЕСКО-а у Декларацији из Дакара, 2002. година.

³⁹ Обухват се израчунава на основу утврђивања односа броја рођене деце (по подацима РЗС) и броја уписане деце по извештајима установа и школских управа. Приказани проценат не одсељива реално стање јер о осетљивим групама не постоји евиденција.

⁴⁰ Републички завод за статистику, Саопштење бр. 59, 2006,

⁴¹ Студија о животном стандарду - Србија 2002 – 2007:105

жена (у даљем тексту MICS 3), које је спровео UNICEF 2005,⁴² на узрасту од 36 до 59 месеци, предшколским васпитањем обухваћено је 45% градске деце и само 14.4% сеоске деце, из породица у којима родитељи имају само основно образовање обухват је само 7,5 %, у групи најсиромашнијих 7,0%, а код Рома из ромских насеља само 3,9%. На узрасту годину дана пре поласка у школу неким обликом предшколског (целодневни и полудневни програми и четворосатни програми) обухваћено је укупно 88,6% деце (ромске - 56.9 %; од најсиромашнијих - 77%)⁴³, Податак о проценту укупног обухвата припремним предшколским програмом је непоуздан, али је, вероватно, виши од 90%. Проблем се јавља због неједнаког обухвата по регионима и због недостатка података за осетљиве групе.

Мали број предшколских установа налази алтернативна решења на локалном нивоу (стварањем мобилних предшколских јединица, организовањем превоза до најближег вртића или коришћењем других просторних капацитета).

Нацрт Закона о предшколском васпитању и образовању, који би требало да регулише питање права деце из осетљивих група, садржи одредбе о обавезном припремном предшколском програму. Нацрт овог закона такође предвиђа мере које стварају могућност за повећање обухвата деце, нарочито деце из осетљивих група, као и мере које би допринеле развоју инклузивности у предшколском васпитању и образовању.

Предшколско васпитање и образовање се спроводи на основу *Правилника о општим основама предшколског програма*. Предшколске установе на основу овог Правилника израђују програме рада. Истовремено, Правилником се регулише *Припремни предшколски програм*, који је обавезан за децу годину дана пре поласка у школу. Дакле, деца узраста између пет и по година и шест и по година су обухваћена овим програмом. *Припремни предшколски програм*, такође, доприноси програмском и организационом повезивању између предшколског и основношколског образовања, што представља предуслов за континуирано образовање деце. Везе између ова два сегмента образовног система олакшавају деци прелазак из једног у друго окружење. Ово је заједничка обавеза васпитача у предшколској установи и наставника у основној школи.

Програмски концепт ПУ је основ за развијање индивидуализованог приступа сваком детету и његовим потребама, способностима, искуствима, различитим стиловима учења и ритму, породичној ситуацији, итд. Васпитачи у предшколској установи прилагођавају програм низом образовних метода и техника потребама групе у оквиру сталног праћења развоја деце. Принцип индивидуализације је један од темеља концепта предшколског образовања. Међутим, упркос чињеници да је индивидуализација приступа инхерентна концепту предшколског васпитања и образовања, индивидуални образовни програм⁴⁴ се ретко реализује.

⁴² MICS 3, 2005.

⁴³ MICS 3

⁴⁴ Индивидуални образовни програм (ИОП) је програм који је израђен како би одговарао способностима детета/ученика са сметњама у развоју. Програм се заснива на активностима које су прилагођене потенцијалима, а у складу са развојем детета/ученика, са циљем остваривања формулисаних образовних циљева. ИОП израђује тим који се састоји од стручњака у установама, родитеља/старатеља детета/ученика, спољних сарадника који су укључени у рад и бригу о деци на основу својих квалификација, волонтери, итд.

Закон о основама система образовања и васпитања је прописао нове елементе у процесу развоја и унапређења квалитета функционисања предшколских установа, као што су сарадња са родитељима и израда развојних планова установе. Узимање у обзир инклузивног принципа у подстицању развоја детета се високо вреднује у процесу евалуације и самоевалуације квалитета рада установе, као што је то регулисано *Правилником о стручно-педагошком надзору*.

5.2.2. Инклузивност основног образовања и васпитања

Основно образовање и васпитање се остварује у основним школама, основним школама за образовање одраслих, основним музичким, балетским школама и специјалним основним школама за образовање ученика са сметњама у развоју. Проходност кроз систем имају и ученици интернационалних школа, као и 6 приватних основних школа.

Процент деце која похађају основне школе је висок. Према анкети из 2007. године, редовну основну школу, у тренутку истраживања, похађа 97,5% деце релевантног узраста, док је 0,6% деце у школама за децу са сметњама у развоју. Највећи проценат деце која нису у образовном систему и даље је из ромских породица (21,6%), сиромашних породица (11,8% у односу на просек 1,6%) и недовољно образованих породица (4,4%). У односу на 2002. годину повећао се број деце са села која нису укључена у образовни систем (1,5% 2002. у односу на 2,4% 2007)⁴⁵. Обухват ученика основним образовањем показује да долази до осипања деце при упису у основну школу, у просеку око 5% (РЗС, 2005. године), што на око 80 000 деце представља значајан податак. Знатно је веће осипање деце из осетљивих група и деце са села (уписаних 81,82%, РЗС, 2005). Недавна истраживања показују да је број ромске деце која су завршила основну школу за 72% мањи од броја оних који су уписали први разред, тј. да је стопа њиховог осипања из школе изузетно велика⁴⁶. Подаци указују да само 30% ромске деце заврши основно образовање, а само 10% се даље уписује на виши степен образовања.

Анкета о животном стандарду, 2007. године, показала је да „Из породица које се налазе испод линије сиромаштва, 12% деце није у образовном систему 2007. године, док је тај проценат 2002. године износио 6%. У специјалне основне школе за децу са сметњама у развоју укључено је 0,6% деце из узорка обухваћеног анкетом из 2007. године, углавном Рома, деце из сиромашних породица и искључиво деце из породица са најнижим образовним нивоом. Процент дечака је готово дупло већи од процента девојчица Ове школе не похађа ниједно дете (из узорка) из категорије деце са инвалидитетом и категорије избеглих и расељених лица.⁴⁷ Систем, онако како је замишљен, спречава чак 85% деце ометене у развоју да буду укључени у образовни процес, што крши њихова право на образовање.

Наставни план и програм за основно образовање располаже одређеним аспектима који подстичу инклузивно образовање. Образовно васпитни процес у школи

⁴⁵ Студија о животном стандарду - Србија 2002 – 2007:108

⁴⁶ Центар за права детета, Save the Children, 2006.

⁴⁷ Студија о животном стандарду, стр. 108

се одвија на основу документа "Школски програм". Школски програм је основни документ школе у чијој припреми и изради учествују сви актери у установи, а усвајају га Наставничко веће и Школски одбор. Основ за израду школског програма је прописани Наставни план и програм.

Школски програм садржи обавезни, изборни и факултативни део. Обавезни и изборни део школског програма садржи обавезне, обавезне изборне и изборне наставне предмете и садржаје. Факултативни део школског програма подразумева активности и садржаје које школа сама креира, како би се задовољила интересовања и потребе ученика и локалне средине.

Верска настава/Грађанско васпитање су уведени 2001. године као факултативни предмети, док 2002. године, променом закона постају изборни, а 2004. обавезни изборни наставни предмети. У оквиру предмета *Верска настава* остварује се седам програма за верске заједнице и цркве и то: *Православни катихизис, Исламска веронаука (Илмудин), Католички вјеронаук, Евангеличко лутерански вјеронаук словачке евангеличке цркве а.в., Верско васпитање реформатске хришћанске цркве, Веронаука евангеличке хришћанске цркве и Веонаука – Јудаизам*. Развој овог наставног предмета прати Комисија Владе Републике Србије за верску наставу у основним и средњим школама, а реализацију прате Министарство вера и Министарство просвете.

Циљеви *Грађанског васпитања* су усмерени на стицање знања, умења и вештина за активну партиципацију на основама демократских принципа, поштовање дечјих и људских права, интеркултурално образовање и сл. Програмски садржаји у овом предмету се остварују путем посебних наставних техника и облика рада, који подстичу ангажовање ученика, развој самопоштовања, позитивну комуникацију, уважавање различитости и толеранцију. Сама методологија овог наставног предмета посебно је погодна за стварање услова за инклузивни приступ у образовно-васпитном раду. Наставници показују високу мотивацију да методичка знања и вештине стечене у реализацији овог наставног предмета, примењују и у реализацији других наставних предмета.

У Републици Србији ученици су у обавези да уче два страна језика. Први страни језик се учи од првог до осмог разреда, а други страни језик се учи од петог до осмог разреда. Наставни програм предмета *Страни језик* садржи програме за следеће језике: енглески, руски, немачки, француски, италијански и шпански.

Процес осавремењивања курикулума још увек траје. Стандарди знања за крај обавезног образовања за десет наставних предмета су припремљени 2006. године. Наведени стандарди су у поступку усвајања од стране Националног просветног савета.

5.2.3. Инклузивност средњег образовања

Средње школе имају могућност да остварују школски програм општег, стручног и уметничког образовања, а могу да остварују посебан школски програм за образовање одраслих, програм стручног оспособљавања, обука и друге програме у складу са посебним законом. Средње школе остварују програме преквалификације, доквалификације, специјализације, стручног оспособљавања.

Друге организације, односно физичка лица могу да остварују посебне програме у областима образовања, уколико испуњавају прописане стандарде за остваривање посебних програма и добију одобрење надлежних државних органа. Ово је веома важно за домен основног и стручног образовања одраслих, јер се на тај начин омогућује поверавање основног образовања одраслих и другим установама након испуњавања прописаних стандарда, а са аспекта стручног образовања и оспособљавања одраслих, ствара се простор и другим организацијама и појединцима да остварују програме стручног образовања и обуке.

Према подацима Републичког статистичког завода обухват средњим образовањем у школској 2005/06. години био је 78%, а стопа одустајања 2,3%. Нема података о броју ученика са сметњама у развоју која се уписују у неки вид средњег образовања. Редовне средње школе нису прилагођене ученицима са сметњама у развоју (пре свега физичка доступност школа). Специјалне средње школе (1-, 2-, 3-годишње), оспособљавају ученике са сметњама у развоју за нека занимања. Већина профила који се нуде је неадекватна, а наставни кадар је потребно додатно адекватно едуковати. Као и код редовних школа, на узорку специјалних средњих школа за ученике са сметњама у развоју, уочена је тенденција напуштања школе.

Удео ромске популације који уписује средњу школу и даље је веома низак, у школској 2007/08. години био је тек нешто изнад 0,6%. Поређења ради, заступљеност Рома у популацији петнаестогодишњака, која се сматра релевантном старосном групом за упис у средњу школу, износила је у 2002. години 2,2%, што је око 4 пута више у односу на податак о уделу Рома међу кандидатима за упис у средњу школу у школској 2007/08. години. Још очигледнију слику удела ромске популације у средњошколском образовању представља бруто стопа уписа у први разред средње школе у 2006/07. и 2007/08., чија вредност је свега око 10% за Роме, према 97%, колико је ова стопа износила за укупан обухват уписаних.

Табела 19: Заступљеност Рома и бруто стопе уписа у средњу школу⁴⁸

	2002		2005/06		2006/07		
	укупно	Роми		укупно	Роми	укупно	Роми
		свега	%				
Становништво старо 15-18 год.	393888	8075	2,1	368903	7563	360264	7386
Уписани у средње школе	310235	1058	0,3	293711	1002	290387	990
Бруто стопе уписа	78,8	13,1		79,6	13,2	80,6	13,4
Становништво старо 15 год.	93901	2047	2,2	87359	1904	86946	1895
Уписани у 1. разред средње школе	88597	321	0,4	84.555	177	84276	207
Бруто стопе уписа	94,4	15,7		96,8	9,3	96,9	10,9

⁴⁸ Извор података о становништву је Републички завод за статистику и то: за 2002. годину Попис становништва, а за 2005. и 2006. годину су урађене процене становништва средином године.

Светло осенчени подаци представљају процену Министарства просвете, урађену на основу расположивих података Републичког завода за статистику.

Извор података (који нису осенчени) о уписанима у средње школе је Републички завод за статистику. Извор података о уписаним Ромима у први разред средње школе (177 у 2006/07 и 207 у 2007/08) је Министарство просвете.

Реформа курикулума у средњем образовању започета је 2001. године. Нови образовни профили⁴⁹ у стручним школама, с једне стране одговарају на потребе тржишта рада⁵⁰, а са друге стране стварају услове за диверсификацију.

У последњих седам година огледни програми се реализују у 173 средње школе и обухватају 7% средњошколске популације. У школској 2007/08. години уведено је 17 нових огледних образовних профила, у 7 области рада. Праћење развоја програма огледа и вредновање процеса и резултата огледа у средњем образовању, указује на низ позитивних ефеката у срединама и школама у којима се реализују.

5.2.4 Инклузивност високог образовања

Студије на високошколским установама се организују и изводе на српском језику, али се студије, односно поједини делови студија, израда и одбрана докторске дисертације могу организовати и изводити и на језику националне мањине и страном језику и у том случају се обрасци јавних исправа штампају двојезично.

Закон о високом образовању (у даљем тексту Закон), члан 45, посебно препознаје право на високо образовање „особама са сензорним и моторним сметњама“. Такође, оснивач високошколске установе, члан 46, по Закону, обезбеђује средства за финансирање опреме и услова за студирање студената са хендикепом⁵¹. Чланом 80 наведеног закона прописује се да високошколска установа може остваривати студијски програм на језику националне мањине и страном језику уколико је такав програм акредитован, као и могућност да за студенте са хендикепом организује и изводи студије на гестовном језику. Организација студија утврђена је чланом 81 који прописује обавезе високошколске установе у погледу начина и времена одржавања облика студија који се уређује општим актом високошколске установе, као и да у складу са својим могућностима обезбеди услове за студенте са посебним потребама. Члан 86 Закона прописује право на подједнако квалитетне услове студија за све студенте, без обзира на различитост и заштиту од дискриминације. Члан 90 прописује да се испити могу полагати на начин прилагођен могућностима студента са хендикепом.

Имајући у виду аутономију универзитета, факултети су својим статутима и општим актима, као и високошколске јединице у њиховом саставу, регулисали ближе ову проблематику.

⁴⁹CARDS, GTZ, ETF, пројекти: допринос изградњи методологије изградње курикулума, омогућавају развој стручних компетенција наставника и саветника у МПС и VET центру. Оглед се спроводи у 129 школа (2006/2007).

⁵⁰ Области су: пољопривреда и прерада хране; здравство и социјална заштита; машинство и обрада метала; електротехника; геологија, рударство и металургија; геодезија и грађевинарство; економија право и администрација; хемија, неметали и графичарство; саобраћај; шумарство и обрада дрвета; текстилство и кожарство.

⁵¹ Термин *студенти са хендикепом* је званичан термин у законској регулативи (*Закон о високом образовању* – „Службени гласник РС“ 76/05)

Изводи из Статута Универзитета у Београду и Статута Универзитета у Новом Саду:

У Статуту Универзитета у Београду наглашени су у члану 88 наведени законски принципи. У Кодексу професионалне етике на Универзитету у Београду који је Сенат усвојио 17. октобра 2007. године, истичу се основна начела дефинисана Уставом Републике Србије. У канону 2. наглашено је да наставници и сарадници треба да пруже једнаке могућности унапређења знања које обезбеђује могућност за подједнак напредак свим студентима.

Статутом Универзитета у Новом Саду у члану 76 утврђен је Одбор за остваривање равноправности у наставном процесу (5 чланова, од којих је један студент са посебним потребама). Одбор доноси стандарде којима се дефинише начин остваривања равноправности лица са посебним потребама, прати њихову примену и предлаже мере за унапређење стања у овој области. Члан 107 Статута прописује да су високошколске јединице дужне да наставни процес прилагоде могућностима и потребама студената са привременим или трајним посебним потребама.

Када је у питању доступност високог образовања, према подацима исказаним у Студији о животном стандарду, на почетку зимског семестра школске 2006/07. године у Србији је било 238.710 студената (55% жена) и 12.884 наставника и сарадника. Број студената у последњих пет година повећао се за 20%, наставника за 18%, а установа чак за за 50%.

Разлике у обухвату високошколским образовањем по питању различитих социо-економских показатеља и даље су присутне, у смислу мањег обухвата високошколским образовањем младих из најсиромашнијих породица (14% у односу на просек од 39%) и младих из најмање образованих породица (19% у односу на просек од 39%). Иако се број студената ромске националности повећао у последњих пет година (0,06% у односу на 0,03%), он је и даље изузетно низак.

У стандардима за самовредновање и оцењивање квалитета високошколских установа истиче се једнакост и равноправност студената по свим основама (раса, боја коже, пол, сексуална оријентација, етничко, национално или социјално порекло, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, статус стечен рођењем, постојање сензорног или моторног хендикеп и имовинско стање) и она је загарантована, као и могућност студирања за студенте са посебним потребама.

Уочава се још увек низак проценат студената са хендикепом на универзитетима Србије. Иако су неки факултети предузели мере у погледу побољшања физичке доступности зграда студентима у инвалидским колицима, један од разлога малог броја студената са хендикепом јесте и недоступност факултета у погледу физичких

препрека. Недоступност студија за ову категорију студената, огледа се и у условима студирања тј. у организацији наставног програма факултета, могућности набавке уџбеника по прилагођеном формату, могућности студирања на даљину итд.

5.3. Препреке развоју инклузивног образовања

Основне препреке које отежавају увођење инклузивног образовања апострофирани су у публикацијама владиних државних органа које инклузивну политику дефинишу као опредељење у развоју секторских области. Кроз праксу у образовном систему, уочене су препреке инклузивном образовању на нивоима од предшколског васпитања и образовања до средњег образовања:

- › Мрежа вртића и школа је неравномерно распоређена, тако да је већина ових установа концентрисана по већим градовима Србије. Ученици из руралних средина најчешће су смештени при ученичким домовима, који се налазе уз школе.
- › Физичка недоступност зграда вртића и школа деци и ученицима са сметњама често представља препреку за редовно похађање вртића или школе. Ово се односи и на организацију унутрашњег простора установе, што узрокује додатно оптерећење детету/ученику или његовом родитељу/стараоцу за потпуно учешће у животу вртића или школе.
- › Евидентна је недовољна и неадекватна опремљеност вртића и школа: недостатак функционалног дидактичког материјала, помагала за квалитетну припрему и извођење васпитно образовног рада у вртићима и наставе у школама.
- › Претерано развијена мрежа специјалних школа драстично умањује шансе деце са сметњама у развоју и демотивише их за наставак образовања. Образовни пут одређен похађањем специјалног система за децу/ученике са сметњама у развоју, умањује проходност до универзитета, иако међу њима, постоји значајан број интелектуално способних и даровитих.
- › Недостатак хоризонталне и вертикалне проходности између редовног и специјалног образовног система за децу/ученике са сметњама у развоју спречава ту децу да се укључе у систем редовног образовања пошто се једном већ упишу у специјалне школе.
- › Укоренењени ставови у друштву о потенцијалима деце/ученика са сметњама у развоју, присутан висок степен дискриминације, предрасуда и нетолеранције угрожавају људска права ове деце/ученика. Негативан став и отпор инклузији не преовлађују само међу родитељима "обичне" деце, већ и код одређеног броја запослених у образовном систему.
- › Иако системски закон обезбеђује право детету на образовање у најближој образовној установи, пракса показује да постоји селективна примена овог права код деце са сметњама у развоју.
- › Недостатак адекватне сарадње између образовно-васпитних установа, установа социјалне заштите, здравствене заштите (још увек постоје комисије за разврставање) и локалне самоуправе. Уз то, постоји недостатак сарадње између образовних установа које похађају деца различитог узраста тј. не постоји систем

којим би се обезбедио континуитет пружања адекватне подршке деци ометеној у развоју.

- › Неприлагођени курикулуми и методе рада за образовање ученика са сметњама у развоју.
- › Изостајање или кашњење у раној стимулацији и укључивање у систем предшколског васпитања и образовања, што је од пресудног значаја за развој детета.
- › Пракса коришћења тестова за испитивање готовости за полазак у основну школу, који фаворизују деца из урбаних средина и из породица у којима постоји образовни подстицај, а неповољни су по децу из осетљивих група.
- › Систем редовног образовања је потпуно неприпремљен за образовање деце којој је потребна додатна подршка, у просторном, организационом, кадровском и програмском погледу.

Препреке инклузивном образовању могу се груписати према узроку њиховог постојања. Узроци се могу наћи у: 1. психосоцијалним баријерама (ставови, предрасуде, страхови), 2. физичким баријерама (неприлагођеност окружења потребама деце/ученика са отежаним кретањем), 3. институционалним баријерама (компликоване процедуре, крут систем, бирократске баријере).

6. ИНИЦИЈАЛНА ОБУКА НАСТАВНИКА, ЗАПОШЉАВАЊЕ, РАСПОРЕЂИВАЊЕ, РАДНИ УСЛОВИ И ПРОФЕСИОНАЛНИ РАЗВОЈ НАСТАВНИКА

6.1. Иницијално образовање наставника

Прилагођавање високог образовања болоњским стандардима, допринело је и увођењу нових предмета и модула на учитељске и наставничке факултете у циљу стицања потребних знања и вештина будућих наставника, учитеља и васпитача потребних за рад са децом/ученицима са посебним потребама (на пример, у наставни план и програм Учитељског факултета Универзитета у Београду уведен је обавезан предмет *Методика рада са децом са посебним потребама*), као и могућност да се у оквиру изборних предмета студенти специјализују за рад са децом са посебним потребама; на Учитељском факултету у Јагодини Универзитета у Крагујевцу, школске 2004/2005. год. на првој години студија уведен обавезан наставни предмет *Методика специјалног рада са ученицима благо ометеним у развоју*, који је наредне школске године укинут, и уведен на трећој години студија обавезан наставни предмет *Методика специјалног рада са децом са посебним потребама* и сл.). Такође, у оквиру појединих предмета уведене су теме и садржаји који се односе на област инклузивног образовања (нпр. у оквиру обавезног предмета *Породична педагогија* обрађују се теме и садржаји: *васпитање деце са посебним потребама* и *васпитање деце са поремећајима у понашању*; у оквиру обавезног предмета *Методика наставе математике* обрађују се теме и садржаји: *методика рада са децом даровитом за математику* и сл.). Уз то, на Филозофском факултету у Београду и у Новом Саду, постоје специјализовани програми за студенте психологије и педагогије на нивоу основних, магистарских и докторских студија (на пример, Настава и учење за децу из осетљивих група, програм на докторским студијама на Београдском универзитету).

6.2. Професионални развој наставника, васпитача и стручних сарадника

Област професионалног развоја, односно, сталног стручног усавршавања наставника, васпитача и стручних сарадника уређена је *Правилником о сталном стручном усавршавању и стицању знања наставника, васпитача и стручних сарадника*⁵². Доношењем поменутог правилника, између осталог, уведена је обавеза савладавања најмање 100 сати програма стручног усавршавања из годишњих Каталога програма које одобрава (акредитује) Завод за унапређивање образовања и васпитања, на основу јавног конкурса.

Према евиденцији Завода за унапређивање образовања и васпитања, подаци о акредитованим програмима за 2006, 2007. и 2008. годину, из области инклузивног образовања, показују следеће:

Укупан број запослених који су савладали акредитоване програме који се односе на децу и ученике са посебним потребама	3600
Укупан број програма који промовишу инклузивно образовање	11
Програми који доприносе разумевању врсте тешкоће и препознавања тешкоће код деце	27
Програми који повећавају осетљивост и вештине за индивидуализован приступ у раду са децом	34
Програми који нуде обуку за постављање индивидуалних планова подршке	3

Бројчани подаци јасно указују на недовољан број програма стручног усавршавања, који су намењени стицању знања и вештина за рад са ученицима са сметњама у развоју.

Међутим, прегледом Каталога програма стручног усавршавања запослених у образовању за школску 2006/2007., 2007/2008. и 2008/2009. годину, утврђено је да постоји квантитативно повећање акредитованих програма обуке за запослене у образовању у области рада са децом са посебним потребама⁵³.

У сва три поменута Каталога постоји посебна област *Образовање деце са посебним потребама*, као и област *Националне мањине*. Обуке за рад са талентованом децом, ученицима и обуке за професионално оснаживање наставника који раде у малим школама и комбинованим одељењима нису посебно издвојене, иако је приметно њихово квантитативно повећање⁵⁴.

⁵² Службени гласник РС, бр. 14/2004. и 56/2005.

⁵³ У Каталогу програма стручног усавршавања запослених у образовању за школску 2006/2007. год. у области Образовање деце са посебним потребама у понуди је било 10 програма обуке, док је у области Националне мањине било само 3 обуке у којима су запослени у образовању могли да учествују. Наредне године, у Каталогу програма стручног усавршавања запослених у образовању за школску 2007/2008. у области Образовање деце са посебним потребама у понуди је било 15 програма обуке, док је у области Националне мањине број програма удвостучен. У тренутно важећем Каталогу програма стручног усавршавања у области Образовање деце са посебним потребама постоји понуда од 23 програма обуке, док је у области Националне мањине у понуди 13 обука.

⁵⁴ У Каталогу програма 2006/2007. није постојала понуда обука која се односила на оспособљавање наставника за рад са даровитим ученицима. Наредне године у понуди су биле две обуке намењене оспособљавању наставника за рад са даровитим ученицима у области математике. У тренутно важећем Каталогу у понуди постоји 6 обука које су намењене оспособљавању наставника за рад са даровитим ученицима у области математике, док у осталим областима таквих обука и даље нема.

Почевши од 2001. године Министарство просвете (и спорта) је организовало специфичне семинаре за подизање свести у вези са потребама деце са сметњама у развоју и за развој инклузивног приступа у образовању, а то су:

- 2003. године, *Образовање и васпитање деце са посебним потребама и нова школа – Квалитетно образовање за све*; учествовало је 195 учесника из целе Србије - директори, наставници, учитељи, васпитачи и стручни сарадници ПУ, ОШ, СОШ и ШОСО, као и представници 12 школских управа, удружења родитеља и локалних заједница;
- 2004. године, реализована су 4 семинара *Васпитање и образовање деце са посебним потребама – Квалитетно образовање за све*; учествовало је преко 400 учесника из предшколских установа, основних и средњих школа из специјалног и редовног система образовања, представника удружења родитеља деце са посебним потребама и представника организација лица са хендикепом/инвалидношћу, као и представника локалне заједнице;
- 2005. године, 19 семинара (16 градова у Србији са укупно 523 учесника) - *Деца са посебним потребама у основној школи - разредној настави*, које је на основу приоритетних потреба наставника разредне наставе иницирао Савез учитеља Србије, уз финансијску подршку Министарства просвете и спорта;
- на иницијативу ПУ и ОШ, Удружења васпитача Београда, Покрајинског секретаријата за образовање и културу Војводине, као и у оквиру пројеката НВО, у периоду 2005-2008. године, реализовано је 37 дводневних/једнодневних семинара *Деца са посебним потребама у предшколској установи и школи* на којима је учествовало преко 1.100 васпитача, наставника разредне и предметне наставе и осталих запослених у образовању.

У периоду између 2004. и 2008. године бројни програми различитог програмског садржаја, укључујући ту и семинаре из циклуса *Образовање и васпитање деце са посебним потребама и нова школа – Квалитетно образовање за све – Образовна и социјална инклузија*, које је подржало Министарство просвете и спорта и/или други органи државне управе и/или који су иницирани од стране стручних друштва, ПУ/ОШ/НВО, обухватили су више од 2.200 запослених у образовању.

7. ЦИЉЕВИ И ГЛАВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ АКТУЕЛНИХ И ПРЕДСТОЈЕЋИХ РЕФОРМИ

7.1. Дугорочни приоритети образовне политике

Карактеристике актуелних и предстојећих реформи у развоју инклузивног друштва произилазе из стратешког оквира за развој Републике Србије, који чини низ докумената усвојених од стране Владе. За област образовања, ова документа дају веома јасне захтеве, на основу којих су дефинисана три приоритета:

1. Једнакоправност и праведност у образовању;
2. Квалитет и конкурентност у европском оквиру;
3. Ефикасност система образовања и васпитања;

1. Једнакоправност и праведност у образовању

Овај приоритет је директно везан за проблем обухвата образовањем и проблем напуштања школовања, што се посебно односи на децу са сметњама у развоју и децу из руралних и сиромашних подручја. Због тога је неопходно осигурати да свака особа у Србији добије образовање, којим стиче квалификације за тржиште рада, што се може обезбедити следећим мерама:

- › Изградити капацитете предшколских установа и осигурати уз помоћ локалних капацитета потпуни обухват све деце, са посебним освртом на децу која су у неповољном положају;
- › Осигурати адекватну допунску наставу за сву децу која немају довољан образовни подстицај у породицама, да би се спречило напуштање школе или понављање разреда;
- › Обезбедити социјалну подршку (бесплатни уџбеници, субвенционисани оброци, стипендије, ментори и др.);
- › Омогућити хоризонталну проходност система средњег стручног образовања и успоставити модеран систем образовања одраслих без квалификација.

Наведене мере се могу груписати у следеће три групе: једнократне инвестиционе мере, системске мере које обухватају више сектора за регулисање социјалне сигурности и подршке и мере у оквиру система образовања .

2. Квалитет и конкурентност у европском оквиру

Реформа образовања⁵⁵ која је покренута у периоду између 2001. и 2004. године, као и развојни стратешки оквир Србије, дају добру основу за унапређивање квалитета образовања и његове конкурентности у нашој земљи.

У непосредној будућности неопходно је извршити процене ситуације на свим пољима (програми, уџбеници, компетенције наставника, механизми за осигурање квалитета, начини управљања школом, као и финансирање), могућих отежавајућих околности и препрека за даљи развој образовања, као и изналажење стратешких решења за њихово превазилажење.

3. Ефикасност система образовања и васпитања

Ефикасност система образовања базично је условљена начином финансирања у систему, који захтева интерну анализу, ради изналажења модела за штедњу и преусмеравање средстава за осигуравање квалитета и праведности система. У наредном периоду ће бити важно за све идентификоване индикаторе неефикасности изнаћи стратешка решења за њихово неутралисање. Овде мислимо на постојећу мрежу школа, број запослених у установама, финансирање додатног приватног образовања за подршку у учењу од стране родитеља и др.

7. 2. Системске мере за развој инклузивног образовања

У циљу стварања повољније климе за примену политике инклузивног образовања, а на основу свих докумената везаних за образовну политику у Србији и обављених анализа, потребно је предузети следеће активности:

➤ Усклађивање постојеће законске регулативе и доношење нових прописа у образовању

Новим законима је потребно конкретизовати већ утврђене законске основе и усагласити их са европским образовним стандардима квалитетног образовања за све, као и са стратешким правцима развоја у свим подручјима образовања. Кроз усвојена стратешка документа и акционе планове и постојеће законске основе отвара се пут предстојећим законодавним променама.

➤ Припрема и обука кадра за прихватање све деце/ученика у редовни образовни систем (промене у базичном образовању наставног и васпитног кадра)

У циљу припреме и обуке професионалаца за прихватање све деце/ученика у јединствен образовни систем, неопходно је обогатити и побољшати наставне програме на наставничким факултетима.

⁵⁵ видети *Квалитетно образовање за све – Образовни изазови у Србији*

➤ **Нормативно регулисање израде и примене индивидуалних (васпитно) образовних програма - И(В)ОП и вредновања децјег/ученичког постигнућа**

Нормативним регулисањем И(В)ОП-а и усавршавањем наставника за израду индивидуализованих програма, васпитачи и наставници би имали на располагању важан елемент инклузивног приступа којим се дете/ученик мотивше за рад и развијање потенцијала, а родитељ постаје део тима и партнер који учествује у креирању програма и у праћењу његове реализације.

➤ **Архитектонско прилагођавање објекта за потребе свих корисника образовнеустанове**

➤ **Сарадња са локалном самоуправом, која у својим финансијским плановима и програмима, мора располагати неопходним средствима у буџету заинасирање претходно испитаних потреба образовних установа на својој територији**

...”Низак ниво расхода за образовање неповољно се одражава на доступност образовања деци из најсиромашнијих слојева, необавезни ниво образовања (после основног) и на квалитет образовања. Општине чији БДП је испод просека, нису у могућности да обезбеђују ни законом утврђен обавезан део средстава за образовање. Иако је учињен први корак ка успостављању демократизације образовног система (Школски одбор), потребно је предузети мере усмерене на даље јачање капацитета ових тела пружањем већих овлашћења родитељима и наставницима у процесу одлучивања...”⁵⁶

⁵⁶ CCC, 2003:133

8. ДОСТИГНУЋА И НАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ

У последњих десет година у Републици Србији се све интензивније ради на промовисању и развијању инклузивног образовања. Неки градови су у великој мери развили инклузивну праксу у вртићима и школама. Развијају се и алтернативни облици подршке деци, родитељима, учитељима, уклањају се или превазилазе архитектонске баријере.

Многе спроведене активности и мере имали су подршку Министарства просвете или других ресорних државних, односно локалних органа власти, а најчешће су се реализовале у оквиру донаторских пројеката и програма.

8.1. Инклузивне пројектне и програмске активности установа

8.1.1. Имплементиране активности у систему предшколског васпитања и образовања

Веома значајно подручје у делатности институционалног предшколског васпитања и образовања представља континуирано стручно усавршавање кадра. Програми попут *Подстицање развоја децјег самопоштовања*, *Буквар децјих права*, *Чувари осмеха*, *Језик жирафа – ненасилна комуникација*, *Родитељи и васпитачи у акцији* почев од деведесетих година двадесетог века, позитивно су утицали на промене у ставовима и начину рада стручњака у образовању. Стечена знања и вештине унапредили су квалитет васпитно-образовног рада и поштовање децјих права. Уведене су новине у програмска решења и методе рада са децом и родитељима. Постоји размена знања и искуства, нарочито на нивоу локалне средине. Промовишу се нова методичка и програмска решења, нарочито у погледу развоја инклузивне праксе вртића и узајамног подизања нивоа компетенција кадра из НВО и вртића, за рад са децом маргинализованих група.

Save the Children:
Пројекат инклузивног
образовања у Србији

Кроз пројекат инклузивног образовања у Србији Save the Children је подржао једногодишњу обуку и пружање подршке запосленима у реализацији програма у периоду од 2000 — 2002. године, (ПУ „Наша радост“, Суботица). Пројекат је настављен укључивањем предшколских установа из Новог Пазара и Куле током 2003. и 2004. године, са укупним обухватом до 400 деце. Објављен је приручник „Вртић по мери детета“, за примену инклузивног модела рада у предшколским установама.

НВО Иницијатива за инклузију *ВеликиМали* и ПУ *Дечја радост*, Панчево:
Пројекат *Интегративни вртић Ласта*

НВО Иницијатива за инклузију *Велики Мали* у сарадњи са ПУ *Дечја радост* из Панчева, развија и реализује Програм предшколског образовања деце са тешкоћама у развоју. Програм се реализује у свим објектима ПУ *Дечја радост* (20) и намењен је деци која имају тешкоћа у развоју. Тренутно се кроз овај програм подржава развој и образовање 35 деце са сметњама у развоју, узраста од 3 до 7 година. Подршка деци са тешкоћама у развоју у циљу квалитетне укључености у групе у вртићу настала је тимским радом доносилаца одлука, васпитача/ица и стручних сарадника/ца ПУ и стручних сарадника/ца организације *ВеликиМали*. Обезбеђена је донација за реконструкцију и адаптацију објекта вртића, који је по Уговору о сарадњи са ПУ, постао Интегративни вртић *Ласта*, који функционише од школске 2005/06. године и реализује део програма подршке образовању деце са тешкоћама у развоју, са статусом развојно-транзиторне групе. Подршка која се пружа у оквиру интегративног вртића има за крајњи циљ укључивање деце у редовне групе у вртићу тј вртићу који је најближи дететовом месту становања.

У циљу већег обухвата ромске деце, која и даље спадају у категорију деце недовољно обухваћене предшколским васпитањем и образовањем, узраста пет до осам година, Министарство просвете је, у сарадњи са Националним саветом ромске националне мањине и уз финансијску подршку Ромског образовног фонда, малим грантовима подржало предшколске установе у спровођењу инклузивних пројеката за ромску децу у 24 општине у Републици Србији. Пројектом је обухваћено 600 деце.

ПУ Чика Јова Змај,
Пирот, уз подршку локалне
средине: Пример рада ПУ
у складу са инклузивним
принципима.

У ПУ нема развојних група. Деветоро деце са сметњама у развоју је било укључено у редовне групе. Са децом су радили васпитачи који су едуковани за рад са децом са сметњама у развоју. (Интеграција деце са развојним сметњама – Програм *Сви заједно*; *Подстицање децјег самопоштовања - ЈА*; *Стваралаштво деце, родитеља и васпитача у болничкој групи*).

У зависности од узраста детета, врсте и степена развојне сметње, у ПУ Чика Јова Змај се одређују одговарајући облици рада са децом. Васпитачи и стручни сарадници у сарадњи са родитељима, а у складу са потребама детета, израђују програме рада.

Представници ПУ Чика Јова Змај, заједно са учесницима стручних тимова осталих релевантних установа, учествовали су у изради брошуре *Деца са сметњама у развоју у Пироту* (Како пружити подршку и подстаћи развој). Брошура садржи препоруке како препознати факторе ризика у развоју деце, називе и контакте служби које стоје на располагању деци са сметњама у развоју и њиховим породицама у Пироту. Овако конципирана брошура намењена је првенствено родитељима деце са сметњама у развоју, али и родитељима остале деце, стручњацима који се баве социјалном и здравственом заштитом и образовањем деце, представницима власти на локалном нивоу.

У оквиру пројекта *Ублажавање ефеката сиромаштва за децу са посебним потребама у Србији* пратили су: I Семинар о подизању свести о питањима ометености, II Формирање базе података о деци са посебним потребама, III Саветовање родитеља деце са сметњама у развоју и хронично оболеле деце, IV Оквир за процену потреба, усмеравање и праћење деце ометене у развоју у локалној заједници (у организацији Save the Children).

Један број деце са сметњама у развоју је уписан у редовне васпитне групе. Васпитно-образовни рад у овим групама остварује васпитач. Један број васпитача је кроз различите облике стручног усавршавања развио инклузивни приступ и компетенције потребне за израду И(В)ОП-а.

Национални савет ромске
националне мањине и
Министарство просвете:
*Проширење приступа ромске
деце предшколском образовању*

Национални савет ромске националне мањине и Министарство просвете, уз финансијску подршку Ромског образовног фонда из Будимпеште, реализовали су пројекат *Проширење приступа ромске деце предшколском образовању*. На територији Републике Србије, 24 предшколске установе укључиле су по 20 до 24 ромске деце, распоређене у васпитне групе, тако да њихов број, у односу на укупан број деце у групи, не прелази 40%. Пројектом су биле обухваћене и активности за упис деце у ОШ, по завршетку припремног предшколског програма.

Пројекат „Проширење
приступа предшколског
васпитања и образовања ромској
деци:

Укључивање предшколских установа у пројекат *Проширење приступа предшколског васпитања и образовања ромској деци*, дало је позитивне резултате. Сва деца која су била у припремном предшколском програму у оквиру установе у Смедереву, уписана су у први разред школске 2007/08. године. На целој територији Школске управе Пожаревац, предшколским васпитањем обухваћено је 165 деце ромске националности, 42 деце са сметњама у развоју, 5 деце из социо-економски угрожених породица и 4 деце избеглих и расељених лица.

У неким установама, а у сарадњи са оснивачем, обезбеђен је бесплатан боравак у установи, ужина, осигурање, материјал и слично.

ПУ *Наша радост*,
Смедерево: укључење деце са
сметњама у развоју у редовне
групе

У ПУ *Наша радост* из Смедерева, деца са сметњама у развоју укључена су у редовне групе. Укупно 15 деце је било распоређено у 15 васпитних група у свим објектима установе. Васпитачи су похађали семинаре у сарадњи са Заводом за психофизиолошке поремећаје и говорну патологију из Београда и семинаре стручног тима ПУ *Наша радост* из Суботице.

У циљу повећања обухвата деце из осетљивих група, установе су успостављале сарадњу са ромским удружењима, центрима за социјални рад, домовима здравља и невладиним организацијама које су усмерене на пружање подршке осетљивим групама деце/ученика.

Фонд за отворено
друштво: Пројекат *Инклузивно
образовање, од праксе ка
политици*

Сарадња цивилног сектора са појединачним установама, школама и предшколским установама, на оснаживању кадра у образовном систему за предузимање афирмативних мера укључивања деце/ученика маргинализованих група у редован образовни систем остварена је и у пројекту *Инклузивно образовање, од праксе ка политици*. Пројекат је реализован уз учешће већег броја НВО, а у појединим фазама пројекта било је обухваћено преко 30 предшколских установа и основних школа из више од 10 градова у Србији. Успостављена је Служба за подршку инклузивном образовању, у којој ради 30 стручњака и практичара. Пројекат је резултирао и публикацијом *Водич за унапређивање инклузивне образовне праксе*. Ова публикација је настала из домаће праксе и намењена је пракси образовне установе и локалне заједнице. У прикупљању примера инклузивне образовне праксе, учествовали су васпитачи, наставници и стручни сарадници из целе Србије. На основу анализе преко три стотине сабраних примера добре инклузивне праксе, дефинисана је Листа критеријума и индикатора добре инклузивне образовне праксе.

8.1.2. Имплементирани активности у систему основног образовања и васпитања

Један број редовних основних школа, у сарадњи са локалним партнерима и цивилним сектором, развија примере добре инклузивне праксе у погледу промоције модела инклузивних програма. Иако не постоји евиденција о пројектним активностима установа образовног система, Министарство просвете пружа подршку пројектима школа који унапређују квалитет образовања, а посебно пројектима којима се промовише инклузивно образовање. Пример подршке Министарства просвете је пројекат Save the Children популарно назван *Школа по мери детета* који је реализован у основним школама из Београда и Србије.

Министарство просвете
и спорта, UNICEF и Save the
Children: *Школа по мери
детета*

Пројекат је реализован од 2003. до 2006. године, био је заснован на резултатима испитивања ставова наставника, родитеља и деце према инклузији деце са сметњама у развоју у редовне школе. Ово истраживање спроведено је у школама у Београду, Суботици и Нишу. Пројекат је реализовао Институт за психологију Филозофског факултета у Београду у партнерству са Save the Children. Укупно је било обухваћено 672 деце.

Save The Children: обуке за
просветни кадар на предшколском
и основношколском нивоу

Едукативни програм који је Save The Children развио за васпитаче садржи 4 модула.⁵⁷ Пројекат *Школа по мери детета* обухватио је семинаре за учитеље, васпитаче и стручне сараднике вртића, родитеље, лекаре и стручне сараднике развојних саветовалишта. Обуком су обухваћена 273 полазника. У периоду 2006-2008, уз подршку Министарства просвете одржано је 57 семинара. Њима је укупно 1.196 стручњака обучено за рад по инклузивном моделу. У оквиру пројекта „Инклузивно образовање и антидискриминација на Западном Балкану – једнаке могућности за децу Роме“, 101 сарадник прошао је обуку против предрасуда, тренинг за примену Индекса за инклузију и тренинг за развој стратегије за инклузивно образовање.

-
- ⁵⁷ 1. Уводни семинар о инклузији – теоријски и методолошки концепт инклузије; типови активности, могуће улоге у оквиру инклузивног програма; страховања васпитача и родитеља и могући начини њиховог превазилажења; начин задовољавања потреба све деце у групи; домаћа искуства; међународна перспектива.
2. Карактеристике појединих развојних сметњи код деце предшколског узраста.
3. Портиц (Портаге) тренинг – Портиц модел и принципи; Портиц материјал; процена развојног статуса детета на основу Портиц листе за процену (чек листе); израда индивидуалних стимулативних планова, израда графикана активности; Портиц модел примењен на групни рад; документовање и евалуација.
4. Програмирање активности у инклузивном вртићу – планирање рада у групи у функцији индивидуализованог приступа; индивидуални и групни рад; посматрање и праћење деце; комуникација васпитач – дете – родитељ; рад са родитељима.

Фонд за отворено друштво: Сервис за подршку инклузивном образовању и Водич за унапређивање добре инклузивне праксе

Кроз овај пројекат формиран је Сервис за подршку инклузивном образовању који путем телефона и одласком на терен даје подршку наставницима, родитељима и свим заинтересованима у остваривању права на образовање за сву децу. Сервиси међусобно сарађују кроз размену искуства и узајамно пружање подршке. Иницијатори за ангажовање Сервиса за подршку инклузивном образовању често су били родитељи, који су посредовали између Сервиса, васпитача, учитеља и наставника у циљу што оптималнијег школовања њиховог детета. Сервису се јављало највише наставника и стручних сарадника - поред 203 учитеља и 136 стручних сарадника, Сервису су се јавила 74 предметна наставника. Кроз телефонске консултације и 328 сусрета чланова Сервиса са активима стручних сарадника, директорима, одељенским већима, локалним учитељским друштвима, извршено је на стотине интервенција (давање информација, саветодавно-стручна подршка, допринос развоју позитивних ставова према инклузивном образовању) од којих је највише било у области пружања подршке непосредном раду са децом са тешкоћама у развоју - 328.

8.1.3. Имплементиране активности у систему средњег стручног образовања

Програми школа за средње образовање ученика са сметњама у развоју нуде ограничени број образовних профила, застарели су, технолошки превазиђени и неповезани са потребама тржишта рада. У усвојеној *Стратегији развоја стручног образовања* предвиђено је даље усавршавање и иновирање образовних програма за ученике са сметњама у развоју, почев од 2009. године.

У школама за образовање одраслих настава се остварује према наставном програму из 1991. године. Од 2006. године у једном броју школа за образовање одраслих остварује се Програм огледа „Функционално основно образовање одраслих Рома (ФОООР)“ уз помоћ Ромског образовног фонда, којим је на адекватан начин извршена интеграција основног и стручног образовања, у функцији запослења свршених полазника. Наставни план и програм ФОООР се односи на седми и осми разред основног образовања и завршавање једног од 15 понуђених програма стручне обуке.

Огледи у стручним школама се реализују у 173 средње школе и обухватају 7% средњошколске популације. У школској 2007/08. години уведено је 17 нових огледних образовних профила, у 7 области рада. Праћење развоја програма огледа и вредновање процеса и резултата огледа у средњем образовању, указује на низ позитивних ефеката у срединама и школама у којима се реализују, посебно са становишта борбе против сиромаштва.

9. ДЕКАДА ИНКЛУЗИЈЕ РОМА

9.1. образовање Рома⁵⁸

Ниско образовно постигнуће је најизраженије код ромске популације и касније постаје један од разлога сиромаштва које се преноси са генерације на генерацију. Према подацима из пописа из 2002. године 61,9% Рома није завршило основну школу, 29% је завршило основну школу, 7,8% су завршили средњу школу, а само 0,3% је стекло високо или више образовање⁵⁹.

Постоји значајна разлика између ромске и остале популације у годинама похађања образовања⁶⁰.

**Табела 20: Образовна постигнућа Рома
(подаци према попису из 1991., 2002. године и АЖС 2007.⁶¹)**

Ниво образовања/године школовања***	% укупне* популације Рома који су старији од 15 година		
	Попис из 1991. године	Попис из 2002. године	АЖС из 2007. године**
Мање од 4 године школовања	34.8	32	32.1
Мање од 8 година школовања	78.7 ****	63****	58.1****
Завршено основно образовање	17	29	31.1
Завршено средње образовање	4	7.8	10.8
Завршено високо или више образовање	0.3	0.3	0

⁵⁸ Извор: Процена деловања политике – образовање осетљивих група, Тим за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Вукасовић и Јарић, нацрт, 2008. година.

⁵⁹ Стопа незапослености међу Ромима износи преко 60% (према студији НВО), претерана заступљеност у професијама које не захтевају никакве квалификације (око 90% запослених Рома раде као неквалификовани радници) и они чине 50% укупног броја корисника социјалне помоћи (породична финансијска помоћ и друге врсте помоћи). Највећи део корисника породичне финансијске помоћи нису завршили основну школу и немају никакво занимање.

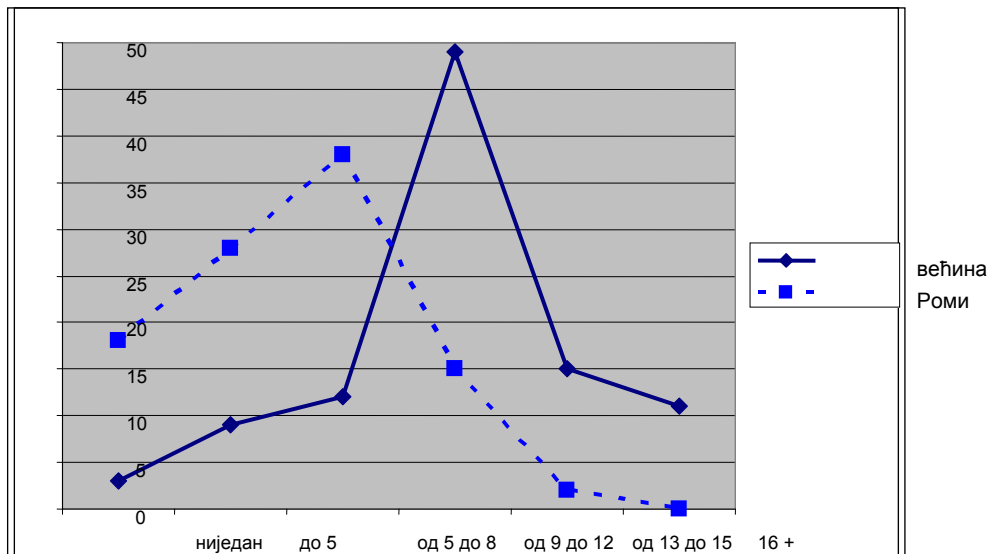
⁶⁰ Извор: Оцена деловања политике – образовање осетљивих група, Тим за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Вукасовић и Јарић, нацрт, 2008. година.

⁶¹ Извор: Оцена деловања политике – образовање осетљивих група, Тим за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, Вукасовић и Јарић, нацрт, 2008. година. Подаци нису поуздани зато што подаци из пописа не покривају читаву ромску популацију и Анкета о животном стандарду обухвата само Роме који су се интегрисали, али не и оне који живе у ромским насељима.

“Подаци из Пописа из 2002. године и из Анкете о животном стандарду (АЖС 2007. година)⁶¹ нуде неке групе за поређење ситуације у којој се Роми налазе у периоду од преко 15 година. У Табели бр. 6 нуде се таква поређења, иако је потребно дати неке оградe:

- (*) Према Попису из 2002. године, Рома је било 108.000, али процена је да их реално има око 500.000.
 - (**) АЖС из 2007. године је још мање поуздана када су Роми у питању, пре свега због методологије прикупљања података – подаци су прикупљани само о оним Ромима који су се „интегрисали“, али не и о оним који живе у нехигијенским насељима и ромским насељима.
 - (***) Класификација образовног нивоа или година проведених у школовању разликује се у Попису из 1991. године и у Попису из 2002. године, у поређењу са АЖС из 2007. године (АЖС је користила категорије као што су „без школе“, „непотпуна основна“ and „основна“, док су се у Пописима користиле године школовања, услед чега су неки подаци комбиновани.
 - (****) Примедбе под тачком 3 јесу разлог због чега у податке означене као „мање од 8 година школовања“ у суштини спадају и проценти који се односе на „мање од 4 године школовања“
- Видети: Јарић, Вукасовић, ОДП Осетљиве групе, 2008. године.

Новији подаци показују да разлика још увек има и да се те разлике повећавају са повећањем нивоа образовања. АЖС из 2007. године није чак регистровала ни једног појединца ромског порекла који је стекао високо образовање. Неке студије (Вукасовић, 2007. година) такође показују незнатан постотак ромских студената који су стекли високо образовање.

Слика 1. Трајање школовања већинске популације (који живе у непосредној близини ромских насеља) и Рома у 2005. години. Узето из: UNDP, 2006. године.

Слика 1 представља трајање школовање већинске популације која живи у непосредној близини ромских насеља (како би се обезбедила што већа прецизност у поређењу животног стандарда) и већинског становништва. Подаци о трајању школовања илуструју ситуацију из 2005. године⁶².

У последњих пет година покривеност основношколским образовањем деце из ромских породица се повећала (АЖС, 2008. године, 56% у 2002. години, у поређењу са 73% у 2007. години) и проценат ове деце у школама за децу са сметњама у развоју се смањио (8% у 2002. години у поређењу са 6% у 2007. години). Ови мали помаци су несумњиво резултат низа специјалних мера и афирмативних акција које су спроведене у циљу укључивања ромске деце у образовни систем⁶³.

9.2. Системске мере и активности у Декади Рома

Република Србија, уз Црну Гору, Хрватску, Македонију, Мађарску, Румунију, Бугарску, Републику Чешку и Словачку, учествује у међународном програму *Декада инклузије Рома од 2005. до 2015. године* у циљу побољшања положаја ромске популације. Почев од 2003. године у Републици Србији се путем сарадње владиног и

⁶² Ibid, 2008. година.

⁶³ *Образовање*, Снежана Клашња у *Истраживању о животном стандарду*, Србија 2002 – 2007., Републички завод за статистику Републике Србије, Светска банка, Одељење за међународни развој, 2008. година, страна 108.

невладиног сектора спроводе многе активности које за циљ имају побољшање положаја Рома у Србији:

- Основан је Национални савет ромске националне мањине.
- Основан је Секретаријат за ромску националну стратегију у оквиру Агенције за људска и мањинска права.
- Основана је Канцеларија за инклузију Рома Аутономне покрајине Војводина.
- У осамнаест општина усвојени су локални акциони планови за имплементацију Стратегије за инклузију Рома.
- *Влада Србије је усвојила Јединставени акциони план за унапређивање образовања Рома 27. јануара 2005. године.*
- Под покровитељством Владе Републике Србије основан је Савет за унапређење Рома и имплементацију *Декаде инклузије Рома*.
- Основано је више од хиљаду ромских невладиних организација.
- Припремљено је и спроведено преко сто пројеката, чију имплементацију је подржала Република Србија.

На XIII заседању Међународног управног одбора за Декаду Рома, 24. јуна 2008. године, потпредседник Владе, господин Божидар Ђелић, је у име Републике Србије преузео од Мађарске председавање *Декадом инклузије Рома*. Ова чињеница ће имати даље позитивне ефекте на унапређење положаја Рома у Србији.

9.2.1. Програмске и пројектне активности и резултати у области образовања

У сарадњи са осталим институцијама у Републици Србији, Министарство просвете је било укључено у имплементацију *Декаде*, као координатор мера предвиђених Акционим планом за образовање Рома. У сарадњи са владиним и невладиним организацијама, Министарство просвете је до сада спровело следеће активности:

- Упис ромских ученика у средње школе и на факултете, применом афирмативних мера акције (са Националним саветом ромске националне мањине).
- Реализација и даљи развој Програма огледа *Функционално основно образовање одраслих Рома* (са Ромским образовним фондом).
- Стварање ромске интелектуалне елите на Универзитету у Новом Саду (са Ромским образовним фондом).
- Реализација Пројекта *Заштита ромске деце од дискриминације у образовању* (са Ромским образовним фондом).

- Реализација Пројекта *Проширивање приступа предшколском образовању ромској деци* (са Ромским образовним фондом).
- Изналажење системских решења за укључивање садржаја који се односе на ромску историју, традицију и културу у оквиру програма рада образовних установа.
- Реализација Пројекта *Ромска деца као интерно расељена лица/лица која су враћена из страних земаља према уговорима о реадмисији: од језичких баријера до друштвеног капитала* (са Ромским образовним фондом и Саветом Европе).
- Реализација Пројекта *Укључивање ромске деце у средње школе у Аутономној покрајини Војводини* (са Ромским образовним фондом).
- Стварање услова за бољи приступ и бољи успех ромске деце у школи.
- Реализација Пројекта *Образовање Рома – решења за будућност: укључивање ромских родитеља у школске одборе* (са Ромским образовним фондом).

Министарство просвете је у сарадњи са ОЕБС-ом спровело следеће активности:

- Изградња капацитета запослених у школским управама Министарства за спровођење регионалних акционих планова за унапређивање образовања Рома.
- Промоција *Декаде инклузије Рома* у школским управама Министарства.
- Пројекат *Ангажовање ромских асистената у школама за подршку напредовању ученицима, уз конференцију: Медијска промоција наставних активности ромских асистената*.
- Припрема *Етно-историјског водича* (у сарадњи са ОЕБС-ом, Институтотом Џорџ Екхарт и представницима Савета за етничке мањине).

9.2.2. Подршка инклузији Рома на нивоу основног, средњег и високог образовања:

Афирмативне акције:

Афирмативне акције које се односе на упис ромске деце у основно образовање су предложене у марту 2007. године⁶⁴ и оне обухватају следеће:

- Препоруке школским управама за упис ромске деце у школе и онда када немају одговарајућа документа (школа би требало да информише родитеље о потребним документима и да посредује у остваривању контаката са релевантним општинским органима, посебно у случајевима депортације из земаља Западне Европе у складу са Споразумом о реадмисији).

⁶⁴ Министарство просвете и спорта је 14. марта 2007. године издало начелницима школских управа и директорима основних школа смернице у вези са уписом Рома у основну школу.

- Препоруке да се постигнути резултати ромске деце на тестовима готовости за полазак у школу не користе као разлог за сегрегацију, тј. за препоручивање образовања у специјалним школама, већ као основ за развијање будућих планова рада са ромском децом.
- Предлози за ангажовање ромских наставника-асистената током испитивања готовости за полазак у школу, учешће представника ромских невладиних организација и веће укључивање родитеља Рома у рад органа установе и активности установе.

У складу са Оквирном конвенцијом за заштиту националних мањина, Министарство је од 2003. године предузело афирмативне мере како би што више повећало стопу уписа ромске деце. У случајевима када би ромско дете положило квалификациони испит, али без довољног броја бодова за жељени образовни профил, тада би се укупан број бодова на испиту повећао за 30 бодова и на тај начин би се омогућило да ученик достигне потребне бодове за жељени образовни профил. Додатни критеријуми допуштају могућност распоређивања једног ромског ученика (који је на тај начин уписан) у један разред сваког образовног профила. Број уписаних кандидата у школској 2007/2008. години (512) је био два и по пута виши него број кандидата који су се уписали школске 2005/2006. године (196).

Табела 21.

ГОДИШЊИ ПОРАСТ БРОЈА КАНДИДАТА РОМСКЕ НАЦИОНАЛНОСТИ, 2005/06=100			
	Кандидати		
	мушки	женски	укупно
2005/06			
Број	104	92	196
%	100,0	100,0	100,0
2006/07			
Број	128	102	230
%	123,1	110,9	117,3
2007/08			
Број	280	222	502
%	269,2	241,3	256,1

Табела 22.

УЧЕШЋЕ КАНДИДАТА РОМСКЕ НАЦИОНАЛНОСТИ У УКУПНОМ БРОЈУ КАНДИДАТА, %			
Школе и кандидати	2005/06	2006/07	2007/08
Основне школе	1181	1180	1185
Од тога пријавиле кандидате РОМЕ	99	124	231
%	8,4	10,5	19,5
Кандидати	85979	85761	82334
Од тога РОМИ	196	230	502
%	0,23	0,27	0,61

Табела 23: ЗАСТУПЉЕНОСТ РОМА И БРУТО СТОПЕ УПИСА У СРЕДЊУ ШКОЛУ⁶⁵

	2002			2005/06		2006/07	
	укупно	Роми		укупно	Роми	укупно	Роми
		свега	%				
Становништво старо 15-18 год.	393888	8075	2,1	368903	7563	360264	7386
Уписани у средње школе	310235	1058	0,3	293711	1002	290387	990
Бруто стопе уписа	78,8	13,1		79,6	13,2	80,6	13,4
Становништво старо 15 год.	93901	2047	2,2	87359	1904	86946	1895
Уписани у 1. разред ср. школе	88597	321	0,4	84.555	177	84276	207
Бруто стопе уписа	94,4	15,7		96,8	9,3	96,9	10,9

Табела 23. приказује процентуалну заступљеност по одабраним обележјима за све обухваћене кандидате а посебно за Роме. Мере које се односе на популацију су урађене на основу података добијених од Републичког статистичког завода Републике Србије, а оне потцењују проценат рома у оквиру популације.

Највећи број кандидата обухваћених афирмативном акцијом уписан је у здравствену струку: 35% у 2005/06., 21% у 2006/07. и 25% у 2007/08., а затим у трговинску: 13% у 2005/06., 24% у 2006/07. и 18% у 2007/08. школској години. На трећем месту је економска, на четвртом личне услуге, а на петом саобраћајна струка.

Министарство просвете је донело Упутство за спровођење заједничког конкурса за упис студената у прву годину студија у коме се у тачки 7. истиче да Министарство просвете прикупља све појединачне захтеве студената са посебним потребама и студената мањинских група. По увиду у документацију, у сарадњи са надлежним министарствима, доноси се одлука о могућем упису ових студената, ван буџетске квоте, на бази афирмативне акције.

Министарство просвете је помогло реализацију афирмативне мере уписа студената ромске националности на државне факултете: школске 2003/04. су уписана 32 студента, 2003/04. су уписана 53 студента, 2005/06. је уписано 67 студената, 2006/07. су уписана 104 студента а 2007/08. је уписано 107 студената. Уписивани су на медицински, правни, економски, филозофски, филолошки факултет и техничке факултете.

У току је и реализација пројекта Аутономне покрајине Војводине, који је започет 2007. године, а подржава га Ромски образовни фонд. Пројектом се обезбеђују стипендије на основу социјалног критеријума за ученике који су се уписали у средње школе у септембру 2007. године. У оквиру овог пројекта 471 ученик је поднео захтев за доделу стипендија и 356 ученика је добило стипендију. Уз то, скоро 100 наставника је именовано за њихове менторе у 78 средњих школа. Стипендија износи 48 евра месечно, а договором између АП Војводине и Ромског образовног фонда утврђено је да ће се удео стипендија који финансира Покрајина повећавати са 10% у првој години до 25% у последњој (четвртој) години примене Пројекта.

⁶⁵ Извор података о становништву је Републички завод за статистику и то: за 2002. годину Попис становништва, а за 2005. и 2006. годину су урађене процене становништва средином године.

Светло осенчени подаци представљају процену Министарства просвете, урађену на основу расположивих података Републичког завода за статистику.

Извор података (који нису осенчени) о уписанима у средње школе је Републички завод за статистику. Извор података о уписаним Ромима у први разред средње школе (177 у 2006/07 и 207 у 2007/08), је Министарство просвете.

Табела 24: Стипендије за ромске ученике у средњем образовању од школске 2007/08. године.

(Извор: Секретаријат за образовање, АП Војводина)

	Број додељених стипендија
I разред	147
II разред	85
III разред	90
IV разред	34

9.2.3. Предстојеће активности у Декади Рома

Системске активности и мере:

- председавање *Декадом инклузије Рома* до јуна 2009. године и активно учешће у планираним међународним и националним пројектима и кампањама.
- Повећање издвајања за ромске програме из буџета са садашњих 120 милиона на око 500 милиона динара годишње.
- Решавање проблема издавања личних документа за ромску популацију, јер ограничава приступ једног дела ромске популације остваривању права на образовање, здравство и социјалну заштиту.
- Повећање партиципације Рома у јавном и политичком животу (око 450.000 Рома чини око 5% становништва, а њихова партиципација у државној управи, локалној самоуправи и кључним секторима — запошљавање, образовање, социјална заштита, здравство, је многоструко мања).
- Усвајање Закона против дискриминације.
- Системско решавање статуса пилот-пројеката, који су се показали ефикасним и одрживим за побољшање услова живота и рада за Роме.
- Боља међуресорна координација активности државних органа у реализацији акционих планова за унапређивање положаја Рома (носилац Савет за унапређење положаја Рома).
- Већа иницијатива и активније учешће саме ромске популације у креирању политика које се тичу њих самих.
- Активнија сарадња са ромским невладиним организацијама.

Планиране активности и мере у области образовања

- Повећати број ромске деце у вртићима и у припремном предшколском програму.
- Повећати обухват ромске деце која уписују, али и завршавају основну и средњу школу.

- Законски одредити процедуре у односу на афирмативне акције, које су се показале успешним (упис у средње школе и на факултете, стипендирање и друго)⁶⁶.
- Обезбедити бесплатне уџбенике и оброке за сиромашну децу у школи.
- Наставити са обуком и ангажовањем нових ромских асистената у предшколским установама и школама.
- Омогућити учење ромског језика свој ромској деци.
- Образовне програме обогатити садржајима из историје, традиције и културе Рома.
- Иницирати оснивање студијског програма ромологије на универзитетима у Србији.
- Повећати број Рома који завршавају факултете.
- Активнирати улогу просветних саветника и инспектора у праћењу и спречавању дискриминације у образовној средини према ромској деци.

⁶⁶Више појединости у Поглављу 10.3)

10. МЕРЕ ПОДРШКЕ У РАЗВОЈУ ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА

10.1. Мере и средства подршке за развој школе и осигурања квалитета образовања

У циљу унапређивања инклузивног приступа деци и ученицима из осетљивих група редовним образовним установама, од 2002. године имплементирано је неколико програма, који су на нивоу школе дали одређене позитивне ефекте. Програми су допринели изградњи капацитета установа и стварању повољније климе за развој инклузивног образовања. Пример су следећи програми:

Министарство просвете и
Светска банка: Школско
развојно планирање — Школски
грант.

Изграђивање система осигурања квалитета образовања у Републици Србији започето је 2002. године кроз пројектну компоненту Министарства просвете и Светске банке под називом *Школско развојно планирање - Школски грант*. Око 830 школа је савладало обуку и израдило школске развојне планове базиране на снимању и оцени стања, дефинисању развојних приоритета и развојних циљева за трогодишњи период.

Паралелно са увођењем развојног планирања, израђен је оквир за вредновање и самовредновање рада школа у коме су дефинисане кључне области квалитета као и индикатори квалитета на 4 нивоа. Приручник о самовредновању и вредновању рада школе садржи поступке самовредновања, екстерног вредновања од стране просветних саветника, опис седам кључних области и 52 индикатора, као и инструменте (упитнике, чек листе, скале) којима се анализира постојеће стање ради вредновања и предузимања мера за унапређивање одговарајуће вредноване области. Овај приручник служи као водич за развој инклузивне културе и праксе установе.

Индекс инклузије⁶⁷ је скуп инструмената који се користе за подршку инклузивном развоју школа у процесу евалуације, планирања и спровођења планираних активности.

Save The Children: Индекс инклузије

У оквиру пројекта који су реализовали Save The Children и Министарство просвете *Ублажавање ефеката сиромаштва за децу са посебним потребама у Србији и Црној Гори (2005-2008)*, Индекс инклузије је пилотиран и коришћен у 23 образовно-васпитне установе.

Фонд за отворено друштво:
Листа критеријума и индикатора
добре инклузивне образовне
праксе.

У оквиру пројекта Инклузивно образовање – од праксе ка политици, из примера инклузивне праксе прикупљених из целе Србије, развијена је Листа критеријума и индикатора добре инклузивне образовне праксе, која је пилотирана у 31 образовној установи у Србији. Сабрано је преко три стотине примера добре инклузивне праксе. Листа је пилотирана у пет предшколских установа и у 26 основних школа. Развијено је 6 критеријума и 32 индикатора, који се могу вредновати у четири нивоа остварености. Листа се може примењивати у склопу поступка самовредновања ПУ/школе. Објављена форма Листе је употребљива на нивоу појединачних установа и локалне заједнице за планирање инклузивног развоја образовних установа и може бити коришћена као полазиште у изради системских мера подршке инклузивном образовању. Листа и резултати самовредновања у пилот примени Листе, објављени су у публикацији *Водич за унапређивање инклузивне образовне праксе*, насталој у оквиру овог пројекта.

⁶⁷ Booth T. i Ainscow, M. (2000, 2002) *Индекс инклузије: унапређивање учења и учеића у школама* (Bristol: CSIE)

10.2. Мере и средства подршке за заштиту права детета у систему образовања

Спремност Владе Републике Србије да успостави систем координираних активности на државном нивоу у области заштите и промоције дечијих права, огледа се и у чињеници да је 16. маја 2002. године основано саветодавно тело Владе, *Савет за права детета*, чија је улога да иницира мере за усклађивање политике Владе Републике Србије у областима које се односе на децу и омладину (здравство, образовање, култура, социјална питања).

Основа за све активности и мере које Република Србија предузима у правцу побољшања положаја стања права детета је **Национални план акције за децу**. Документ, који је Влада Републике Србије усвојила 2004. године је инициран и припремљен у Савету за права детета.

Документ се ослања на четири основна принципа Конвенције о правима детета:

1. Право на живот, опстанак и развој.
2. Најбољи интереси детета.
3. Заштита од дискриминације.
4. Право на партиципацију.

Приоритети који одређују структуру Националног плана акције су: смањење сиромаштва, квалитетно образовање за сву децу, боље здравље за сву децу, унапређење положаја и права деце ометене у развоју, заштита права деце без родитељског старања, заштита деце од злостављања, занемаривања, искоришћавања и насиља и јачање капацитета земље за решавање проблема деце.

Влада РС је усвојила и *Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања*, као основу за израду посебних протокола за свако ресорно министарство.

Министарство просвете је припремило и усвојило *Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*. За школску 2008/09. годину припрема се Приручник за примену протокола и планирана је обука запослених у образовно васпитним установама. У Посебном протоколу су представљене превентивне активности и дефинисане процедуре у заштити деце од насиља. Прецизирана је улога свих који су укључени у живот и рад образовно-васпитне установе. На основу Посебног протокола, у складу са специфичностима рада, установа је у обавези да дефинише Програм заштите деце/ученика од насиља и формира Тим за заштиту деце/ученика од насиља. Посебни протокол је намењен директорима, наставницима, васпитачима, стручним сарадницима, ненаставном особљу, деци и ученицима, родитељима, представницима локалне заједнице, као и другим релевантним појединцима и институцијама које су укључене у превенцију и решавање проблема насиља над децом и међу децом.

Министарство просвете у сарадњи са УНИЦЕФ-ом и ресорним министарствима, реализује Програм *Школа без насиља* у 126 основних школа у Србији (око 10% од укупног броја). Програмом је обухваћено 83.585 ученика и 8.397

одраслих, запослених у основним школама, као и родитеља ученика. Програм има за циљ смањење и спречавање насиља међу децом и над децом. Намењен је ученицима, свим запосленима у школи, родитељима и представницима локалне заједнице и нуди конструктивно решавање конфликта, уважавање различитости и развијање толеранције, промовише ученички активизам, повезивање и сарадњу свих релевантних институција. У оквиру програма се спроводи и детаљно истраживање о облицима и степену насиља у основним школама, а резултати се користе као основа за избор одговарајућих мера заштите деце у свакој конкретной установи.

Резултати истраживања⁶⁸ у ком су учествовали ученици од III до VIII разреда и комплетно особље школа (26.947 ученика и 3.397 одраслих) из 50 основних школа (2006. године), показују да је насилно понашање присутно у школама, да су му подједнако склони и старији и млађи ученици, дечаци и девојчице. Најзаступљенији су облици вербалног насиља — вређање, давање погрдних имена, затим социјално и психолошко насиље — исмевање, оговарање, ширење лажи, док је физичко насиље на трећем месту по учесталости.

- 65 % ученика је доживело бар једном насилни напад у последња 3 месеца.
- 24% ученика је искусило поновљено насиље од вршњака (један или више облика).
- Истраживање указује на врло компликоване односе у школама, јер чак 28% деце на неки начин учествује у насилној вршњачкој интеракцији.
- Најзаступљенији облици насиља су: вербално насиље - вређање, затим следи лагање, додиривање, па претње, ударање, присиљавање, отимање.

⁶⁸ Подаци о истраживању у извештају *Школа без насиља* - ка сигурном и подстицајном окружењу за децу, Институт за психологију Филозофског факултета у Београду, Плут и Попадић, 2006. године.

- најчешћи облик реаговања деце на вршњачко насиље јесте избегавање, враћање истом мером, одвраћање шалама и разговор. Велики број ђака на насиље реагује тако што ћути.
- Укупно 24% ученика је известило да су наставници у протекла три месеца били вербално насилни према њима.
- Подаци такође говоре да већина ученика (75%) има другове у школи и опажа школу као пријатељско место. Наставници сматрају да смањењу насиља у школи највише може допринети боља сарадња са родитељима (69%) и развијање вештине комуникација (51%).

У партнерском пројекту Центра за права мањина, ромске невладине организације и Министарства просвете припремљен је *Приручник за развој антидискриминаторне културе у образовно-васпитним установама*. Овај приручник даје смернице за одговарајуће поступање у спречавању дискриминаторних активности које су усмерене против интереса детета/ученика у свим видовима живота и рада установе. Обавеза Министарства просвете је да обезбеди стручну и доследну примену овог приручника током вршења инспекцијског надзора у установама, као и у самим установама.

10.3. Мере и средства подршке ученичком и студентском стандарду⁶⁹ у образовном систему

*Законом о ученичком и студентском стандарду*⁷⁰ регулисана су права ученика и студената на подршку током стицања образовања. Установе ученичког стандарда су домови ученика⁷¹ (56), а установе студентског стандарда су студентски центри(9), студентски културни центри (4), дом културе (1) и студентско одмаралиште (1).

⁶⁹ Ученички стандард се односи на ученике средњих школа и на студенте на факултетима.

⁷⁰ Службени гласник РС” 81/92.

⁷¹ За потребе овог документа, студентски дом означава зграду у којој ученици средњих школа или студенти на факултетима свакодневно живе.

Ученички и студентски стандард, као помоћна услуга образовања, кроз смештај и исхрану у установама омогућава подстицај за даље образовање ученицима и студентима из економски неразвијених подручја и социјално мање подстицајних средина. Трошкови исхране и смештаја ученика и студената, чије се школовање финансира из буџета РС, а немају пребивалиште у месту у коме се школују и који испуњавају услове из Конкурса за смештај у установе ученичког и студентског стандарда, су регресирани од стране државе.

Табела 25: Преглед цена исхране и смештаја ученика

	Република Србија		Ученик - корисник	
	дин.	€	дин.	€
СМЕШТАЈ – месечно	6.130,00	77	740,00	9
ИСХРАНА – месечно доручак-ручак-вечера	5.820,00	73	2.250,00	28

Табела 26: Преглед цена исхране и смештаја студената

СМЕШТАЈ	Република Србија		Студент - корисник	
	дин.	€	дин.	€
I категорија	6.700,00	84	1.100,00	14
II категорија	6.440,00	81	840,00	11
III категорија	6.140,00	77	740,00	9
IV категорија	5.820,00	73	675,00	8
ИСХРАНА	4.800,00	60	3.270,00	41

У школској 2008/09. години, у установама студентског стандарда, предвиђен је смештај за 16.100 студената, у установама ученичког стандарда до 10.000 ученика средњих школа и око 530 студената високошколских установа, у местима где нема студентских домова. Такође, услуге исхране, у ресторанима изабраним по спроведеном поступку јавних набавки, користи око 300 студената, у местима где нема ни ученичких ни студентских домова.

Пун капацитет Студентског дома „Мика Митровић“, који је у саставу Студентског центра Београд, од 162 места (8 једнокреветних, 62 двокреветне и 10 трокреветних соба) се распоређује редовним студентима са посебним потребама. Лекарско уверење о степену и врсти инвалидитета, као и потреби за пратиоцем, издаје Завод за здравствену заштиту здравља студената у Београду.

За школску 2008/09. годину објављен је конкурс за доделу ученичких стипендија (до 11.300 корисника) и ученичких кредита за дефицитарна занимања (до 400 ученика). У исто време објављен је конкурс и за доделу студентских кредита (до 18.350 корисника) и студентских стипендија, чији број није ограничен и зависи од

успеха студирања. Показатељи говоре да се из године у годину увећава број ученика са просечном оценом 5,00, што оставља могућност измене коначне ранг листе по одлуци министра просвете. Битна промена је да се, од примене Болоњске декларације, знатно побољшава ефикасност студирања.

Табела 27: Преглед ученичких и студентских кредита и стипендија за школску 2007/2008. годину

	СТУДЕНТСКИ				УЧЕНИЧКИ			
	Кредити		Стипендије		Кредити		Стипендије	
Број корисника	17 387		5 811		339		11 241	
Месечни износ	5.100,00 дин.	64 €	5.100,00 дин.	64 €	3.000,00 дин.	38 €	3.000,00 дин.	38 €

У школској 2000/2001. години, 955 студената испунило је услов за добијање студентске стипендије, 2005/06 број је повећан на 3.551 корисника, док је за школску 2007/08. годину број корисника повећан на 5.811 корисника. Сходно наведеним подацима очекује се да у школској 2008/09. години око 7.000 студената испуни услове за добијање студентске стипендије.

Ван редовног конкурса, а у жељи да се превазиђе непостојање системских решења, министар просвете, од 2005.године, доноси један број ванредних решења, којим се у систем стипендирања ученика и студената обухватају следеће категорије: припадници ромске националне мањине, деца ратних војних инвалида, ученици и студенти са Косова, студенти са хендикепом, а према предлозима које достављају Национални савет ромске националне мањине, Удружење ратних војних инвалида, Удружење породица киднапованих и несталих лица са Косова и Метохије и Удружење студената са хендикепом. Овај број се сваке године увећава.

Табеле 28: Ученички кредити и стипендије за школску 2007/08. годину

	БРОЈ КОРИСНИКА	МЕСЕЧНИ ИЗНОС	
		дин.	€
Ученички кредити према конкурс	339	3.000,00	37,5
Ученичке стипендије према конкурс	11054	3.000,00	37,5
Стипендије ученицима према ванредном решењу на захтев удружења породица киднапованих и несталих на Косову и Метохији	49	3.000,00	37,5
Стипендије ученицима према ванредном решењу на захтев Националног савета ромске националне мањине	138	3.000,00	37,5

Табела 29: Студентски кредити и стипендије за школску 2007/08. годину

	БРОЈ КОРИСНИКА	МЕСЕЧНИ ИЗНОС	
		дин.	€
Студентски кредити према конкурс	17387	5.100,00	63,75
Студентске стипендије према коонкурс	5429	5.100,00	63,75
Стипендије студентима према ванредном решењу на захтев удружења породица киднапованих и несталих на Косову и Метохији	9	5.100,00	63,75
Стипендије студентима према ванредном решењу на захтев Националног савета ромске националне мањине	136	5.100,00	63,75
Стипендије студентима према ванредном решењу на захтев Удружења ратних војних инвалида	104	5.100,00	63,75
Стипендије студентима према ванредном решењу на захтев Удружења студената са хендикепом	134	5.100,00	63,75

Републичка фондација за научни и уметнички подмладак, за школску 2007/08. годину одобрила је 111 стипендија ученицима средњих школа у износу од 7.500, динара месечно у току целе године (12 рата), 452 стипендије студентима високошколских установа од 12.000, 00 динара месечно (12 рата) и 118 стипендија последипломцима од 15.000,00 динара месечно (12 рата). У школској 2008/09. години се очекује одобравање средстава из овог извора за приближно до 150 ученика, 580 студената и 140 последипломаца.

Табела 30: Стипендије републичке фондације за развој научног и уметничког подмлатка, школска 2007/2008. Година

	БРОЈ КОРИСНИКА	МЕСЕЧНИ ИЗНОС	
		дин.	€
Ученичке стипендије	95	7.500,00	93,75
Студентске стипендије	452	12.000,00	150
Стипендије за постдипломске студије	118	15.000,00	187,50

10.4. Друге мере подршке остваривању васпитања и образовања – подручје социјалне заштите⁷²

Брига о деци/ученицима умрежена је кроз међуресорску сарадњу и координисано функционисање система социјалне и здравствене заштите и образовног система. Политика помоћи државе у олакшавању функционисања породице, одређена је стратешким правцима развоја секторских политика.

(1) Стратешки правци деловања у циљу побољшања положаја детета/ученика треба да обухвате кључне области за стварање једнаких могућности и њихово укључивање. У оквиру социјалне политике, Народна скупштина Републике Србије, усвојила је нови *Породични закон*⁷³. У овом закону је први пут у нашем законодавству посебно нормативно уређен корпус права детета, као и посебни парнични поступак који пружа процесне гаранције да се та права могу остварити.

У члану 63. Породичног закона одређено је да дете има право на образовање у складу са својим способностима, жељама и склоностима и дете које је навршило 15. годину живота и које је способно за расуђивање може одлучити коју ће средњу школу похађати.

У делу који се односи на садржину родитељског права (чл.68) одређено је да родитељи имају право и дужност да се старају о детету, а то старање обухвата: чување, подизање, васпитавање, образовање, заступање, издржавање, као и управљање и располагање имовином детета. Родитељи имају право да добију сва обавештења о детету од образовних и здравствених установа.

Чланом 71. одређено је да родитељи имају дужност да обезбеде основно школовање детету, а о даљем образовању детета дужни су да се старају према својим могућностима. Такође, родитељи имају право да детету обезбеде образовање које је у складу са њиховим верским и етичким уверењима.

(2) *Центри за социјални рад*, као основне службе социјалне заштите у Републици Србији (има их укупно 139), кроз пружање материјалних услуга грађанима, који су корисници права на материјално обезбеђење, сходно *Закону о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана*⁷⁴ и Одлуком о проширеним правима из области социјалне заштите, које у складу са законом, доноси свака локална самоуправа, обезбеђују најсиромашнијим породицама са децом школског узраста, на почетку сваке школске године, бесплатне уџбенике.

(3) *Законом о финансијској подршци породици са децом*⁷⁵ одређена су права на накнаду трошкова боравка у предшколској установи за децу без родитељског старања, накнаду трошкова боравка у предшколској установи за децу са специјалним потребама и накнаду трошкова боравка у предшколској установи за децу из материјално угрожених породица (чл.9. ст. 1 тач. 4, 5 и 6. Закона). Накнаде за децу ометену у развоју и децу без родитељског старања обезбеђују се из буџета Републике

⁷² Извор: Министарство рада и социјалне политике

⁷³ Службени гласник РС, бр. 18/05).

⁷⁴ Службени гласник РС, број 36/91

⁷⁵ Службени гласник РС, бр. 16/02 и 115/05

Србије и исплаћују преко Министарства рада и социјалне политике, а накнада за децу из материјално угрожених породица обезбеђују се из средстава локалних самоуправа.

(4) **Правилник о критеријумима и мерилима за утврђивање цена услуга у области социјалне заштите које финансира република**⁷⁶ у члану 10а одређује следеће:

(1) Месечна накнада за издржавање детета у хранитељској породици утврђује се једном годишње у износу од 52% од просечне зараде без пореза и доприноса остварене по запосленом у Републици у јуну месецу текуће године и усклађује се сваког месеца са индексом трошкова живота.

1) за висину износа додатка за помоћ и негу другог лица утврђеног по прописима којима се уређује социјална заштита за дете које је ометено у развоју у смислу закона којим се уређује основна школа, осим за дете лако ментално ометено у развоју;

2) за 50% од висине износа додатка из тачке 1) овог става за дете које је лако ометено у развоју у смислу закона којим се уређује основна школа, као и дете коме је изречена васпитна мера;

3) за дете које има трошкове превоза јер се школује у месту ван места пребивалишта, и то:

(1) за 7,5% од зараде из става 1. овог члана, за превоз у међумесном саобраћају до 20 км;

(2) за 11% од зараде из става 1. овог члана, за превоз у међумесном саобраћају преко 20 км.

(3) Увећања из става 2. овог члана припадају ако се додаток за помоћ и негу другог лица, односно трошкови превоза не обезбеђују по другом основу.

(4) Месечни износ накнаде из става 1. овог члана увећава се једном годишње, и то:

1) за трошкове уџбеника и школског прибора у одговарајућем проценту од просечне зараде по запосленом у Републици остварене у јуну текуће године, и то:

(1) 20% за основно образовање;

(2) 25% за средње образовање;

(3) 30% за високо образовање.

2) за трошкове прославе матуре и стицања дипломе у висини од 30% од просечне зараде по запосленом у Републици, остварене у априлу текуће године;

⁷⁶Службени гласник РС, бр. 15/92, 77/05, 60/06

3) за трошкове одмора и рекреације, наставе у природи и екскурзије, а према потврди и фактури предшколске установе или школе.

(5) Накнада из става 1. овог члана може се увећати до 50%, за дете које се нађе у посебно тешким и вишеструким развојним проблемима.

(5) Сходно Закону о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана (чл. 26.) утврђено је следеће: (1) Право на помоћ за оспособљавање за рад односно образовање и оспособљавање за рад (у даљем тексту: оспособљавање за рад) имају деца и омладина ометена у развоју и одрасла инвалидна лица која се, према психо-физичким способностима и годинама живота, могу оспособити за одређени рад, а то право не могу да остваре по другом правном основу. (2) Утврђивање инвалидности и оцена преостале радне способности и упућивање на оспособљавање за рад врши се по поступку утврђеном посебним законом. У члану 27. прописано је да се право на помоћ за оспособљавање за рад остварује у виду: упућивања на оспособљавање; материјалног обезбеђења; накнаде трошкова смештаја; трошкова превоза и накнаде трошкова оспособљавања, а чланом 29а. овог закона прописао је да (1) Дете без родитељског старања и дете са поремећајима у понашању смештено у установу социјалне заштите или другу породицу, а које није на редовном школовању, има право на накнаду трошкова оспособљавања за рад. (2) Накнада из става 1. овог члана уплаћује се организацији у којој се дете оспособљава за рад.

Одредбама наведених закона установљен је значајан број права или мера којима се на непосредан или посредан начин омогућава деци и младима, којима је то из различитих разлога ускраћено или отежано (због стања ометености у менталном развоју или инвалидности или недостатка породичног старања) укључивање у образовни процес и то како кроз предшколско, тако и средњошколско образовање или даље оспособљавање за рад.

Канцеларија за Национални инвестициони план и Тим за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва
Потпредседника Владе РС:
пројекат *Формирање фонда за подршку образовању сиромашних средњошколаца*

Пројекат реализује Министарство рада и социјалне политике у сарадњи са Министарством просвете. Активности пројекта усмерене су на доделу 1000 стипендија сиромашним средњошколцима уз успостављање система подршке ментора (професора из школе коју ученик/-ца похађа). Циљеви пројекта су побољшање школског постигнућа сиромашних ученика средњих школа. На конкурс за стипендије могу да се пријаве редовни ученици/це који испуњавају критеријуме који се односе на материјалне услове (корисници материјалног обезбеђења породице или избегла лица са приходом испод неопорезивог дела зараде), припадају осетљивој друштвеној групи (ученици/це без родитељског старања, ученици/це који живе са једним родитељем, ученици/це ромске националности, итд.) и имају школско постигнуће изнад нивоа задовољавајућег у претходна три разреда.

Очекује се формирање Фонда као институције која ће обезбедити одрживост резултата пројекта.

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ ИЗВЕШТАЈА

31: Обухват деце укупним предшколским васпитањем, које није обавезно, је мали, при чему су посебно угрожена деца са села, деца из породица са нижим образовним нивоом, деца Роми, деца са сметњама у развоју. Предшколским васпитањем обухваћено је 45% градске деце и само 14,4% сеоске деце. Број деце из породица у којима родитељи имају само основно образовање обухват је само 7,5 %, у групи најсиромашнијих 7%, а код Рома из ромских насеља само 3,9%. **Обухват обавезним припремним предшколским програмом је такође низак за осетљиве групе. Иако званични подаци указују да је, на почетку школске 2007/08. године, 99,6 % деце обухваћено припремним предшколским програмом, реално стање је неповољније. На узрасту од годину дана пре поласка у школу, неким обликом предшколског (целодневни и полудневни програми и четворосатни програми) обухваћено је укупно 88,6% деце, од тога је 56,9 % ромске деце и 77% најсиромашније деце.**

П1: Постоји потреба за успостављањем механизма за идентификацију и укључивање све деце у систем предшколског васпитања и образовања. Синхронизоване активности у овом подручју између предшколске установе, основне здравствене заштите, службе друштвених делатности, службе за социјални рад, треба да помогну у идентификацији деце, која су стасала за похађање припремног предшколског програма, посебно деце из осетљивих група. Посебним механизмима и врстама помоћи на нивоу локалне управе потребно је осигурати повећање обухвата деце из угрожених група, и то финансијском помоћи, обезбеђеним превозом, сталном комуникацијом са родитељима, саветодавним и образовним радом са родитељима, итд.

32: Не постоје подаци о **упису и завршетку основне школе**, посебно деце на селу, ромске деце и деце са сметњама у развоју. Осипање деце на упису у основну школу у просеку је око 5% (основну школу упише 95,6%, 2005; 94% деце одговарајућег узраста), што на око 80 000 деце представља велики број деце која се осипа. Знатно је веће осипање деце из осетљивих група. На селу се не упише скоро петина деце (уписаних 81,82%), а девојчица скоро четвртина уписаних. Посебан проблем представља податак да се у школама за образовање одраслих већином налазе ромска деца (75-80%) и то чак и она млађа од 15 година⁷⁷!

П2: Изузетно је важно да формални образовни систем развије механизме који ће спречавати осипање деце из школе и омогућити њихово враћање у редован школски систем. Стога је неопходно на релацији држава – локална самоуправа – образовне установе – цивилни сектор, синхронизовати активности које би биле усмерене на две врсте подршке, са једне стране на директно материјално обезбеђивање ученика/деце за укључивање и остајање у образовању и на подршку школама да стварају и унапређују услове који ће помоћи да се деца/ученици из осетљивих и угрожених група задрже у систему образовања.

⁷⁷ По закону, школе за образовање одраслих уписују полазнике старије од 15 година, такозване прерасле основце. Деца до 15 година морала би бити у редовном школском систему, а садржај и начин рада у школама за образовање одраслих није им примерен.

З3: Значајан број младих остаје без завршеног неког вида средње школе, што им значајно сужава могућност запослења. Ромска популација је и даље најугроженија, (посебно девојчице које се у значајно мањем проценту уписују у средње школе), али и деца са сметњама у развоју која имају веома ограничен избор специјалних средњих школа и занимања која се нуде. **Обухват младих средњом школом** је између 76% и 86%. Значајно је мањи обухват деце из осетљивих група, нарочито младих из популације најсиромашнијих и оних који живе у ромским насељима.

П3: Потребно је успоставити потпуне механизме за укључивање младих у средње школе, посебно оних из осетљивих група, укључујући стипендије, школарине, менторство, подршку у ваннаставним активностима и друго, како би се укључили и завршили средње школе.

З4: Вртићи и школе све израженије исказују позитиван став према инклузији у образовном систему, али је у пракси овај напредак спор, јер га ометају различите препреке и отпори. Предрасуде су још увек присутне код васпитног и наставног особља, па се стога налазе многа оправдања за одлагање инклузивне праксе у установи (на пример, недостатак кадрова, величина разреда, просторије нису довољно добро опремљене, наставно особље није обучено да практично примењује инклузију, недостатак стручне подршке, итд.).

П4: Потребно је јасно изјашњавање за инклузивни приступ у систему образовања путем стратешких докумената и законодавне регулативе. То је предуслов и за промене курикулума наставничких факултета, програма стручног усавршавања наставника, програма обуке ненаставног особља. Ове промене подразумевају и другачију партиципацију родитеља у рад установе и активнију улогу локалне самоуправе у обезбеђивању услова за остваривање и развој образовања.

З5: **Законска регулатива о образовном систему није усаглашена** са принципима и нормама *Закон о основама система образовања и васпитања*, тако да је још увек на снази *Закон о образовању и васпитању деце и омладине ометене у развоју из 1984. године*. Овај Закон ограничава право на образовање под једнаким условима, јер предвиђа образовање на основу врсте и степена ометености у посебним школама основаним за образовање деце/ученика са истом врстом ометености.

П5: Потребно је реформисати и ускладити законске прописе у области образовања како би се доследно обезбедио правац развоја и функционисања образовања у складу са инклузивним принципима и кохерентним смањењем система специјалног образовања. Законски оквир образовног система треба да регулише начин операционализације инклузивних принципа, кроз сваки ниво образовања, омогућавајући хоризонталну и вертикалну проходност кроз систем.

36: Не постоје јасна системска решења за обезбеђивање подршке, процедура и механизма за остваривање инклузивног образовања. Презентирано стање у области образовања ученика са сметњама у развоју на свим образовним нивоима, указује на још увек **висок степен искључености и сегрегације** ове популације ученика у погледу организације наставног процеса. На сваком нивоу образовања, нарочито на прелазу са једног на други ниво, настају тешкоће опстајања у редовним условима и настављања инклузивног образовања.

П6: Потребно је поставити јасан системски оквир, који ће омогућити развој одговарајућих процедура и механизма за остваривање инклузивног образовања. Такође је потребно да се у одређеном броју основних школа и средњих школа, наставни и стручни кадар у потпуности обучи и усаврши за рад са осетљивим групама ученика, како би се ученици из ових категорија у што већем броју укључили у редован систем и остали у њему.

37: Постојећи Закон о основама система образовања и васпитања не предвиђа **ангажовање асистента**⁷⁸ у редовним групама вртића или одељењима редовних школа у које су укључена деца/ученици са лакшим сметњама у развоју. С друге стране, просветни радници који раде у тим институцијама сматрају да би ангажовање асистента у редовној групи, односно одељењу у школи, веома помогло у раду са дететом/учеником и на тај начин би се допринело квалитетнијем остваривању циљева и задатака образовања.

П7: Закон не забрањује ангажовање асистената. Вртић/школа може развојним планом предвидети могућност ангажовања асистента, а може и на стручном/наставничком већу, као решење за оптимализацију васпитног/образовног процеса одређеног детета/ученика, донети одлуку о ангажовању асистента у групи/одељењу.

38: У приступу образовању и васпитању ученика са сметњама у развоју у Републици Србији, доминира концепт посебног/одвојеног образовања и васпитања, који се огледа кроз организацију установа за образовање ове деце/ученика и кроз карактеристике наставних програма који се у њима реализују. У Републици Србији постоје основне и средње школе за ученике са сметњама у развоју, које су конципиране и организоване по истим принципима, а према врсти сметње.

П8: Потребно је на предшколском, основном и у средњем нивоу образовања развити свест запослених о праву сваког на образовање под једнаким условима за све, кроз стручно усавршавање васпитача и наставника у правцу инклузивног приступа, односно већих компетенција за рад са сваким дететом/учеником. Развијање позитивне и подстицајне атмосфере у групи/одељењу је најсигурнији гарант квалитетног остваривања програма, циљева и задатака образовног процеса.

⁷⁸ Асистент у групи/одељењу: особа задужена за помоћ и подршку детету/ученику са сметњама/специфичностима који похађа вртић/школу по неприлагођеном програму или И(В)ОП.

З9: Индивидуални (васпитно) образовни програм – И(В)ОП није препознат у законској регулативи као прописана мера индивидуализације рада са дететом/учеником са сметњама/специфичностима.

П9: Потребно је у законодавној регулативи дефинисати категорију Индивидуални (васпитно) образовни програм – И(В)ОП и обезбедити процедуре, механизме и инструменте за његову примену и валидност у образовном процесу.

З10: Закон о уџбеницима и другим наставним средствима из 1993. године, са изменама и допунама из 2006. године не регулише питање прилагођавања формата уџбеника намењених лицима са сметњама у развоју.

П10: Потребно је усвајање новог Закона о уџбеницима којим би се обезбедила обавеза издавача да за предмет за који су издали уџбенике, обезбеде доступност истих у прилагођеном формату за ученике са сметњама у развоју.

З11: За одрасле неписмене особе и **одрасле особе без завршеног основног образовања** (око 23% становништва старијег од 15 година), формални систем образовања не поседује адекватне институционалне, програмске и квалификационе могућности које би овој категорији становништва омогућиле приступ образовању.

П11: Потребно је успоставити механизме за идентификацију и укључивање ове групе у образовни систем, обезбедити институционални оквир и подршку школама (прилагођавање организације рада, курикулума, метода рада, обезбеђивање материјалних услова и сл.) за организовање квалитетног образовања одраслих. Неопходно је синхронизовати активности које реализују држава, локална самоуправа, образовне установе и цивилни сектор на овом пољу.

З12: За **одрасле особе са инвалидитетом**, формални систем образовања, који је иначе недовољно развијен (у Србији постоји 16 школа за образовање одраслих), потпуно је неадекватан и без јасних стандарда за развијање поливалентних образовних модела који би били доступни и одраслим особама са инвалидитетом.

П12: Потребно је развити моделе и стандарде, као и посебне мере за подстицање образовања одраслих особа са инвалидитетом.

З13: „Другу шансу“ за **накнадно стицање општег средњег, стручног и професионалног образовања** у формалном систему, одрасли полазници не користе у довољној мери, јер су школе својом организацијом, методама рада и нефункционалношћу садржаја недовољно прилагођене одраслима.

П13: Школовање кроз „другу шансу“ требало би подржати и ојачати, да би свима онима који су напустили систем било омогућено да надокнаде пропуштено, стекну занимање и укључе се у тржиште рада.

Литература:

- Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 98/06
- Закон о утврђивању одређених надлежности аутономне покрајине Војводина „Службени гласник РС“, бр. 6/02, 101/07 - др. закон
- Закон о државној управи, „Службени гласник РС“, бр. 79/05, 101/07
- Закон о министарствима, „Службени гласник РС“, бр. 65/08
- Закон о основама система образовања и васпитања, "Службени гласник РС", бр. 62/03, 64/03-допуна, 58/04, 62/04-допуна, 79/05-др. закон и 101/05-др. закон
- Закон о основној школи, "Службени гласник РС", бр. 50/92, 53/93-др. закон, 67/93-др. закон, 48/94-др. закон, 66/94-УС, 22/02, 62/03-др. закон, 64/03-др. закон, 58/04, 62/04, 79/05 и 101/05-др. Закон (Уредба о критеријумима за разврставање деце ометене у развоју, саставу и начину рада лекарске комисије за преглед деце ометене у развоју, "Службени гласник РС", бр. 50/92).
- Закон о средњој школи, „Службени гласник РС“, бр. 50/92, 53/93 - др. закон, 67/93 - др. закон, 48/94 - др. закон, 24/96, 23/02, 25/02 - исправка, 62/03 - др. закон, 64/03 - др. закон и 101/05 - др. закон
- Закон о високом образовању, „Службени гласник РС“, бр. 76/05 и 100/07-аутентично тумачење
- Закон о уџбеницима и другим наставним средствима, "Службени гласник РС", бр. 29/93 и 62/06
- Закон о друштвеној бризи о деци, "Службени гласник РС", бр. 42/92, 29/93, 53/93, 67/93, 28/94, 47/94, 48/94, 25/96, 29/01, 16/02 и 62/03
- Закон о ученичком и студентском стандарду, “Службени гласник РС”, бр. 81/92
- Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, "Службени гласник РС", бр. 33/06.
- Закон о васпитању и образовању деце и омладине ометене у развоју, "Службени гласник РС", бр. 43/84 и 18/89.
- Породични закон, "Службени гласник РС" бр. 18/05.
- Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана, "Службени гласник Републике Србије" број 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96, 29/01, 84/04, 101/05 и 115/05..
- Закон о финансијској подршци породици са децом, "Службени гласник Републике Србије" бр. 16/02 и 115/05)
- Правилник о програму огледа функционалог основног образовања одраслих Рома, "Сл. гласник РС – Просветни гласник", бр. 7/06
- Правилник о општим основама предшколског програма, „Просветни гласник“, бр. 14/06
- Правилник о дозволи за рад наставника, васпитача и стручних сарадника, "Службени гласник РС", бр. 22/05
- Правилник о стандардима и поступку за акредитацију високошколских установа и студијских програма, "Службени гласник РС", бр. 106/06.
- Правилник о критеријумима и мерилима за утврђивање цена услуга у области социјалне заштите које финансира Република, "Службени гласник РС" бр. 15/92, 100/93, 12/94, 51/97, 70/03, 97/03, 99/04, 100/04, 25/05, 77/05 и 60/06.
- Правилник о дозволи за рад наставника, васпитача и стручних сарадника, "Службени гласник РС" бр. 22/05 и 51/08.
- Правилник о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника, "Службени гласник РС" бр. 14/04 и 56/05.
- Правилник о општим основама предшколског програма, „Службени гласник РС – Просветни гласник“, бр. 14/06.
- Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, Министарство просвете, 2007.
- Стратегија развоја образовања одраслих у Републици Србији, „Службени гласник РС“, бр. 1/07

- Стратегија развоја стручног образовања у Републици Србији*, „Службени гласник РС“, бр. 1/07
- Стратегија развоја информационог друштва у Републици Србији*, „Службени гласник РС“, бр. 87/06
- Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији*, „Службени гласник РС“, бр. 1/07
- Национална стратегија одрживог развоја*, „Службени гласник РС“, бр. 57/08
- Стратегија за подстицање рађања*, „Службени гласник РС“, бр. 13/08
- Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*, Влада Републике Србије, 2003.
- Национална стратегија за младе*, „Службени гласник РС“, бр. 55/08.
- Национални план акције за децу*, Влада Републике Србије, Савет за права детета, 2004.
- Европски оквири за побољшање средњег стручног образовања и оспособљавања у Србији*
- Миленијумски циљеви развоја у Републици Србији*, Влада Републике Србије, 2006.
- Јединствени акциони план за унапређивање образовања Рома*, Влада Републике Србије, 2005.
- Национална стратегија за приступање Србије и Црне Горе Европској Унији*, Влада СЦГ, 2005.
- Други извештај о имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва*, Влада Републике Србије, 2007.
- Стратегија Министарства просвете и спорта за период 2005-2010. године*, Министарство просвете и спорта, 2005.
- Квалитетно образовање за све – изазови образовања у Србији*, Министарство просвете и спорта, 2004.
- Анализа постојећег стања и предлог реформе образовања деце са посебним потребама*, Министарство просвете и спорта, Београд, 2003.
- Анализа уписа у средње школе 2007/08*, Министарство просвете, Београд, 2008
- Додатак анализи уписа у средње школе 2007/08 -Упис ученика ромске националности*, Министарство просвете, Београд, 2008
- Реформа политике и праксе социјалне заштите: Допринос променама за децу и породице*, Министарство за социјална питања и Save the Children UK, Београд, 2003.
- Инклузивно образовање - перспективе у Србији и искуства из окружења*, Удружење студената са хендикепом, Београд, 2007.
- Свеобухватна анализа система образовања*, UNICEF, 2001.
- Чолин, Т, Марковић, С.: *Деца са сметњама у развоју у Србији: Документ за дискусију и препоруке за средњорочну политику и планирање*, Save the Children UK, Београд, 2004.
- Вуковић, Д, Чекаревац, А: *Социјална политика и социјалне реформе*, монографија (рад Данијеле Вуковић), Факултет политичких наука, Београд, 2007.
- Booth T. i Ainscow, M.: *Индекс инклузије: унапређивање учења и учеића у школама*, Бристол: CSIE, 2000, 2002.
- Права детета у Србији*, Центар за права детета и Save the Children, 2003.
- Права детета у Србији*, Центар за права детета и Save the Children, 2004.
- Студија о животном стандарду: Србија 2002-2007*, Републички завод за статистику Србије, 2008.
- Статистички годишњак Србије 2007*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2007.
- Статистички годишњак Србије 2007*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2007.
- Статистички годишњак Србије 2005*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2005.
- Каталог програма стручног усавршавања запослених у образовању за школску 2008/2009*, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2008.
- Каталог програма стручног усавршавања запослених у образовању за школску 2007/2008*, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2007.
- Каталог програма стручног усавршавања запослених у образовању за школску 2006/2007*, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2006.

Корисни линкови:

Влада Републике Србије: <http://www.srbija.sr.gov.yu>

Министарство просвете Републике Србије: <http://www.mps.sr.gov.yu>

Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања: <http://www.ceo.edu.yu>

Завод за унапређивање образовања и васпитања: <http://www.zuov.sr.gov.yu>

Институт за педагошка истраживања Београд: <http://www.ipisr.org.yu>